

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

**КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ, ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ
ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ**

**Кваліфікаційна робота
бакалавра**

**СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ПІДЛІТКАМИ,
ЯКІ ПОТЕРПАЮТЬ ВІД БУЛІНГУ В ШКОЛІ**

Виконала: студентка 4-го курсу,
групи 6.2310-ср,
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньо-професійної програми
«Соціальна робота»
А.Д. Савіч

Керівник: професор кафедри філософії,
публічного управління та соціальної роботи,
професор, д.і.н. Приймак О.М.

Рецензент: професор кафедри філософії,
публічного управління та соціальної роботи,
доцент, д.філос.н. Чайка І.Ю.

Запоріжжя – 2024

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Факультет соціології та управління
Кафедра філософії, публічного управління та соціальної роботи
Рівень вищої освіти бакалавр
Спеціальність 231 «Соціальна робота»
Освітньо-професійна програма «Соціальна робота»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри філософії, публічного
управління та соціальної роботи

_____ Т.І.Бутченко
«_____» _____ 2024 року

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Савіч Анастасії Дмитрівні

(прізвище, ім'я, по-батькові)

1. Тема роботи Соціальна робота з підлітками, які потерпають від булінгу в школі

керівник роботи Приймак Олег Миколайович, д.і.н, професор

(прізвище, ім'я, по-батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом ЗНУ від «18» січня 2024 року № 77-с

2. Строк подання студентом роботи 6 червня 2024 року

3. Вихідні дані до роботи Журавель, Т., Іванюк, І., Лехолетова, М. Профілактика деструктивної поведінки підлітків. Київ : Видавництво ФОП Буря О.Д., 2022. 144 с.; Ожійова О. М. Шкільне насильство: сутність, види, профілактика : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 ; М-во внутр. справ, Харків. нац. ун-т внутр. справ, [Харків. гуманіт. ун-т "Нар. укр. акад."]. Харків, 2012. 20 с.; Сорочан Д.А.: Булінг: поняття, історія існування, характеристика *Науковий вісник публічного та приватного права* Випуск 6, 2019. С. 27-32.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) 1. Проаналізувати підходи до дослідження соціальної роботи з підлітками, які потерпають від булінгу в школі. 2. Уточнити зміст понять «соціальна робота», «булінг», «агресія», «девіантна поведінка», «цькування», «підлітки». 3. Обґрунтувати принципи та методи дослідження соціальної роботи з підлітками, які потерпають від булінгу в школі. 4. Визначити особливості підлітків, які потерпають від булінгу в школі. 5. Проаналізувати нормативно-правові засади соціальної роботи з підлітками.

які потерпають від булінгу в школі. 6.Здійснити аналіз стану технологій соціальної роботи з підлітками, що потерпають від булінгу в школі на прикладі громадських/благодійних організацій м. Запоріжжя. 7.Визначити рекомендації з оптимізації соціальної роботи з підлітками, що потерпають від булінгу.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада Консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Розділ 1	Приймак О.М., професор кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи	02.02.2024	02.02.2024
Розділ 2	Приймак О.М., професор кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи	11.03.2024	11.03.2024
Розділ 3	Приймак О.М., професор кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи	03.04.2024	03.04.2024

7. Дата видачі завдання 18 січня 2024 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір теми кваліфікаційної роботи	Листопад – грудень 2023	виконано
2.	Бібліографічний пошук	Січень – лютий 2024	виконано
3.	Розробка основних положень роботи	Січень – лютий 2024	виконано
4.	I розділ	Лютий – березень 2024	виконано
5.	II розділ	Березень – квітень 2024	виконано
6.	III розділ	Квітень – травень 2024	виконано
7.	Систематизація висновків	Травень 2024	виконано
8.	Нормоконтроль	Травень 2024	виконано

Студент А.Д. Савіч

Керівник роботи О.М. Приймак

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер О.О. Широбокова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота складається з 63 сторінок, 41 позиції у списку літератури, тощо.

БУЛІНГ, ПІДЛІТКИ, ОСОБЛИВОСТІ ПІДЛІКОВОГО ВІКУ, АГРЕСІЯ, ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА, ЦКУВАННЯ, ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ.

Мета дослідження: розглянути та описати сучасні технології соціальної роботи з підлітками, що потерпають від булінгу.

Об'єкт дослідження: підлітки, що потерпають від булінгу.

Предмет дослідження: сучасні технології соціальної роботи з підлітками, що потерпають від булінгу.

Методи дослідження: аналіз, синтез, індукція, моделювання, гіпотетичний метод, системний метод, теоретичні загальнонаукові методи, а саме : узагальнення, абстрагування.

Гіпотеза дослідження: технології соціальної роботи з підлітками, які потерпають від булінгу в школі, можуть ефективно знизити рівень булінгу та покращити психоемоційний стан підлітків, якщо вони включають комплексні заходи, спрямовані на профілактику, раннє виявлення та втручання, а також підтримку та реабілітацію.

Головні висновки: поняття «агресія» і «насильство», мають зв'язок з іншими суміжними категоріями такими як «жорстокість», «пригнічення», «знущання» та інше; шкільний булінг серед підлітків можна визначити як довготривалу та систематичну агресію, яка має багато форм; антибулінгова робота в закладах освіти ґрунтується в першу чергу на профілактичних заходах та є спільною роботою багатьох суб'єктів, а саме адміністрації та колективу закладу, здобувачів освіти, батьків, соціальних установ, важливе місце у подоланні даної проблеми посідають громадські організації державного, обласного та місцевого рівнів.

SUMMARY

The qualifying work consists of 63 pages, 41 positions in the list of references, etc.

BULLYING, ADOLESCENTS, AGE CHARACTERISTICS, AGGRESSION, DEVIANT BEHAVIOR, BULLING, SOCIAL WORK TECHNOLOGIES.

The purpose of the research: to consider and describe modern technologies of social work with teenagers suffering from bullying.

The object of the study: teenagers suffering from bullying.

Subject of research: modern technologies of social work with teenagers suffering from bullying.

Research methods: analysis, synthesis, induction, modeling, hypothetical method, system method, theoretical general scientific methods, namely: generalization, abstraction.

Research hypothesis: techniques of social work with adolescents who suffer from bullying at school can effectively reduce the level of bullying and improve the psycho-emotional state of adolescents, if they include comprehensive measures aimed at prevention, early detection and intervention, as well as support and rehabilitation.

The main conclusions: the concepts of «aggression» and «violence» are related to other related categories such as «cruelty», «oppression», «bullying» and others; school bullying among teenagers can be defined as long-term and systematic aggression that takes many forms; anti-bullying work in educational institutions is primarily based on preventive measures and is the joint work of many subjects, namely the administration and staff of the institution, students of education, parents, social institutions, an important place in overcoming this problem is occupied by public organizations at the state, regional and local levels.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПІДЛІТКАМИ, ЯКІ ПОТЕРПАЮТЬ ВІД БУЛІНГУ В ШКОЛІ.....	6
1.1. Стан наукової розробки теми.....	6
1.2. Визначення основних понять дослідження: «булінг», «підлітки», «особливості підліткового віку», «агресія», «девіантна поведінка», «цькування».....	13
1.3. Принципи та методи дослідження технологій соціальної роботи з підлітками, що потерпають від булінгу в школі.....	19
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПІДЛІТКАМИ, ЩО ПОТЕРПАЮТЬ ВІД БУЛІНГУ В ШКОЛІ.....	23
2.1. Підлітки, які потерпають від булінгу в школі як об'єкт соціальної роботи.....	23
2.2. Класифікація технологій соціальної роботи з профілактики булінгу в освітньому середовищі.....	28
РОЗДІЛ 3. ПРАКСЕОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПІДЛІТКАМИ, ЩО ПОТЕРПАЮТЬ ВІД БУЛІНГУ В ШКОЛІ.....	39
3.1. Аналіз стану технологій соціальної роботи з підлітками, що потерпають від булінгу в школі на прикладі громадських/благодійних організацій м. Запоріжжя.....	39
3.2. Рекомендації з оптимізації соціальної роботи з підлітками, що потерпають від булінгу.....	47
ВИСНОВКИ.....	56
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	59

ВСТУП

Актуальність дослідження. З кожним роком проблема шкільного цькування чи булінгу стає більш актуальною.

Питання цькування періодично піднімається в засобах масової інформації, у зв'язку з випадками жорстоких проявів у формі фізичних та психологічних травм, особливо у разі спроб чи реальних ситуацій насильства.

Прояви насильства в освітньому середовищі вимагають найпильнішої уваги, оскільки саме ситуація у школі багато в чому визначає подальший розвиток підлітків та формування якостей особистості.

Цькування дітей з боку однолітків, так званий булінг, сьогодні одна з найбільш поширених проблем освітніх організацій, яка суттєво збільшує ризик суїциду серед підлітків, призводить до загострення агресії та насильства в колективі, зниження успішності, емоційних та невротичних проблем.

Проблемна ситуація дослідження: проблема булінгу серед підлітків сьогодні викликає все більше занепокоєння громадськості і вимагає дослідження також і в рамках психологічних досліджень у зв'язку з поширеністю цього явища та його загрозою для фізичного та психічного здоро'я людини.

Об'єкт дослідження: підлітки, що потерпають від булінгу.

Предмет дослідження: сучасні технології соціальної роботи з підлітками, що потерпають від булінгу.

Мета дослідження: розглянути та описати сучасні технології соціальної роботи з підлітками, що потерпають від булінгу.

Згідно з метою маємо такі завдання:

- охарактеризувати стан наукової розробки теми;
- уточнити зміст головних понять дослідження: «булінг», «агресія», «девіантна поведінка», «цькування», «підлітки»;
- обґрунтувати основні принципи і методи дослідження, що використовуються у цій роботі;

- проаналізувати психологічні особливості підлітків які потерпають від булінгу;
- розглянути особливості технологій соціальної роботи з профілактики булінгу в освітньому середовищі.

Гіпотеза дослідження: технології соціальної роботи з підлітками, які потерпають від булінгу в школі, можуть ефективно знизити рівень булінгу та покращити психоемоційний стан підлітків, якщо вони включають комплексні заходи, спрямовані на профілактику, раннє виявлення та втручання, а також підтримку та реабілітацію.

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПІДЛІТКАМИ, ЯКІ ПОТЕРПАЮТЬ ВІД БУЛІНГУ В ШКОЛІ

1.1. Стан наукової розробки теми

Келіл Дьюкс є автором перших публікацій про це явище, він писав про шкільне цькування ще 1905 року. Однак ґрунтовніше поняття булінгу вивчали пізніше зарубіжні та вітчизняні науковці.

Спочатку для позначення систематичного цькування однієї людини групою людей виник термін «мобінг», і лише потім з'явився термін «булінг».

Вперше слово «мобінг» вжив в 1958 р відомий зоопсихолог Конрад Лоренц, позначивши їм специфічну поведінку звірів і птахів. На сферу людських відносин термін був перенесений шведським лікарем Петером-Паулем Хайнеманом. Він проводив свої дослідження в 1960-1970-х роках, описуючи і систематизуючи групову поведінку дітей в школі, яке часто брало такі грубі форми і заходило настільки далеко, що соціальна ситуація порушених цими процесами дітей і підліткам кардинально змінювалася, інколи приводячи до спроб самогубства [7, с. 9].

У 1969 році в шведському журналі «Liberal Debatt» вийшла стаття Хайнемана, де він вперше використав термін «Мобінг» для позначення групового цькування в учнівському середовищі, а у 1972 р була опублікована книга «Мобінг. Групове насильство серед дітей і дорослих».

Шведський психолог Ден Олвеус почав проводити дослідження агресії у підлітковому середовищі, за результатами якого в 1973 році вийшла книга «Хлопчики для биття і шкільні хулігани».

Також, Деном Олвеусом у 1978 році, було введено поняття «булінг» до наукового обігу. Саме він провів власні дослідження агресивності дітей, зокрема спостерігав за «хлопчиками для биття» та «шкільними хуліганями».

Науковець вважав, що роль жертви чи агресора залежить не від групових явищ, а від індивідуальних особливостей дитини. До того ж певні негативні обставини соціального оточення стимулюють дитячу агресивність. Дослідник говорив про трикомпонентність явища булінгу: систематичність; агресивність; дисбаланс сил [36, с 14].

Одне з перших масштабних досліджень поширеності булінгу в школах було проведено в 1983 році Деном Олвеусом. У ньому взяли участь близько 130 тисяч норвезьких школярів різного віку. Паралельно дані були зібрані також в Швеції. Середньостатистичний показник поширеності булінгу в школах Норвегії і Швеції (по усім віковим категоріям) виявився рівним приблизно 15%.

Опитування, проведені серед вчителів, а також подальші дослідження в інших країнах в цілому підтвердили дані Олвеуса.

Саме завдяки роботам цих науковців, інтерес до даної проблеми вийшов на міжнародний рівень і саме вони стали поштовхом для проведення досліджень в інших країнах, бо до 1990-х років такі дослідження проводилися в основному в країнах Північної Європи [7, с. 10].

Термін «булінг» походить від англійського дієслова «tobully». Відповідно до визначення Кембриджського словника англійської мови, дієслово «tobully» має таке значення: «ображати або залякувати когось, хто є меншим або менш впливовим, ніж ви, досить часто примушування такої особи до небажаних дій» («Meaningof «bully», 1998).

Оксфордський словник визначає дієслово «tobully» як «прагнути завдати шкоду, залякати або примусити до небажаної дії вразливу особу або особу, яка сприймається як така» («Meaningof «bully», 1998) [40, с. 15].

Найбільш повне визначення, на наш погляд, дали британські дослідники Д. Лейн та Е. Міллер. Вони визначають булінг як довготривалий процес усвідомленого жорстокого поведіння, фізичного або психічного, з боку

індивіда або групи щодо іншого індивіда, який не здатен захиститися в такій ситуації [36, с. 15].

Українською мовою цей термін перекладають як «залякування», «цькування»; різновид насильства; навмисне, що не має характеру самозахисту і не є санкціонованим нормативно-правовими актами держави, довготривале (повторюване) фізичне чи психологічне насильство з боку індивіда, чи групи, які мають певні переваги (фізичні, психологічні, адміністративні тощо) стосовно індивіда, і що відбувається переважно в організованих колективах з певною особистою метою (наприклад, бажання заслужити авторитет у бажаних осіб) [23, с. 160].

Олена Ожійова, одна із перших українських науковців, що досліджували шкільне цькування, зазначає, булінг – нове поняття в житті сучасної людини.

З повсякденного визначення це слово перетворилося в міжнародний термін і містить ряд проблем: соціальних, психологічних, юридичних і педагогічних [23, с. 158].

Богдан Петренко, заступник директора Українського інституту дослідження екстремізму, наголошує: «Булінг є фактично зменшеною копією терористичного акту. З одного боку, переслідувач пресує жертву; з іншого – він дає сигнал усім свідкам, усьому класу про те, що він тут головний». «Крайніми проявами булінгу є формування людиноненависницьких мотивів», – зазначає дослідник.

В Україні кардинальні зміни стосовно булінгу відбулись у 2018 році – це явище було закріплено законодавчо, а з 19 січня 2019 року закон набув чинності.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» розширює поняття булінгу, що визначається діями або бездіяльністю всіх учасників освітнього процесу. Тобто коло суб'єктів розширено: не лише дошкільнята, учні, школярі, а й студенти закладів професійно-технічної й вищої освіти, педагоги дитсадків, шкіл, закладів вищої освіти та всі учасники освітнього процесу й батьки. Закон

включає в поняття булінгу випадки економічного та сексуального насильства, насильство із застосуванням засобів електронних комунікацій. Булінгом є також насилля проти неповнолітніх чи малолітніх осіб або насилля, вчинене ними стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого завдано шкоди психічному здоров'ю, а в деяких випадках аж фізичному.

Зміни щодо протидії булінгу внесені в Закон «Про освіту», де визначено права та обов'язки всіх учасників освітнього процесу, та в Кодекс України про адміністративні правопорушення. Останній регулює адміністративну відповідальність учасників булінгу у вигляді штрафів та виправних робіт.

ЮНІСЕФ визначає булінг як небажану, агресивну поведінку школярів із метою залякування, демонстрації сили, приниження.

Ось деякі ознаки булінгу, які відрізняють його від звичайної сварки чи конфлікту:

- завжди є три сторони учасників: агресор, жертва та спостерігач;
- може виникати неочікувано, коли дитина опиняється в ситуації переслідування або сама приєднується до агресора;
- негативно впливає на фізичне та психічне здоров'я всіх учасників;
- супроводжується реальним фізичним чи психологічним насиллям: жертву дражнять, шантажують, б'ють, залякують, висміюють, псують речі, принижують, розповсюджують плітки, оприлюднюють особисту інформацію/фото в соціальних мережах;
- якщо відбувся одного разу, може повторюватися знову й знову; дитині важко протистояти булінгу самотужки;
- у кривдника немає розкаяння, дії булінгу усвідомлені.

Причини появи цькування дослідники об'єднують у чотири групи.

1. Особистісні причини, тобто індивідуальність фізичного, психічного, інтелектуального розвитку дитини, її зовнішність, стан здоров'я, національність та ін. можуть викликати цькування щодо неї. Будь-яка «інакшість» може бути висміяна оточенням.

Причиною булінгу часто стають розлади або порушення в розвитку дитини. Наприклад, діти з психологічними особливостями: розладами поведінки, біполярним розладом, посттравматичним стресовим розладом, синдромом гіперактивності тощо – нерідко є ініціаторами булінгу через спровоковану цим агресивну поведінку.

Часто діти можуть цькувати через те, що бажають самоствердитись і завоювати авторитет в очах колективу однокласників, аби їх боялися та поважали. Булять і через заздрість успішнішим одноліткам, і через крутіші речі, одяг, гаджети тощо.

2. Сімейні причини, наприклад, коли не налагоджено близькі стосунки, немає належної комунікації між батьками та дитиною, не приділяють їй уваги, і тому вона не може поділитися своїми проблемами.

Є випадки, коли авторитарний стиль батьківського спілкування вдома школярі переносять у колектив. Батьки занадто контролюють, кричать через оцінки, часто сварять та не дають відпочити тощо. Гіперопіка дитини позбавляє її можливості самостійно налагоджувати спілкування, розв'язувати проблеми. Якщо вдома є насильство, то дитина копіює поведінку дорослих і може сама стати кривдником або жертвою.

3. Чинники середовища. Серед них виділяють:

- ігнорування проблем закладом освіти (невизнання випадків булінгу провокує в дітей сприйняття, що це норма, або почуття безкарності);
- якщо вчитель виокремлює когось із учнів (позитивний чи негативний взірець викликає суперництво, що переростає в булінг цього учня);
- авторитарний стиль навчання провокує низьку самооцінку, агресивність, психологічний самозахист школярів; коли замість одного карають увесь клас, то це підсилює агресивну поведінку дітей;
- відсутність контролю педагогічним персоналом під час перерв, у їдальні, роздягальні тощо;
- сексуальні стосунки серед учнів/учениць стають підставою для цькування.

4. Соціальні причини – людська нерівність, нетолерантність суспільства, культурні норми, суспільні стереотипи, неконтрольований інформаційний простір (інтернет, ЗМІ, ігри, фільми тощо), що впливають на свідомість та хитку психіку неповнолітніх.

Учні та вчителі можуть допускати дискримінацію у взаємних стосунках. Булінг часто відбувається через сексуальну орієнтацію. Соціально-економічна нерівність – розповсюджена причина цькування (діти зі забезпечених сімей ставляться зневажливо до дітей із малозабезпечених і навпаки, якщо їх більше в колективі; представники етнічних меншин, мігранти піддаються цькуванню). Жорстокість та насильство нерідко демонструють через сучасні медіа, і діти мають доступ до перегляду таких сцен. Вони імітують побачене в реальному житті, проявляють агресію до інших осіб, тварин, навколишнього середовища [12, с. 6].

Олена Ожйова, виділяє два основних його види та деякі підвиди:

1. Фізичне шкільне цькування – умисні штовхання, пирхання, стусани, удари, нанесення побоїв, тілесних ушкоджень та ін.;

- сексуальне цькування є підвидом фізичного (дії сексуального характеру).

2. Психологічне шкільне цькування – насильство, пов'язане з дією на психіку, що завдає психологічної травми шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість. До цієї форми булінгу можна віднести:

- вербальне цькування, де знаряддям слугує голос (образливе ім'я, з яким постійно звертаються до жертви, обзивання, дражніння, зведення наклепів, поширення образливих чуток тощо);

- шкільний кібербулінг – пригноблення за допомогою мобільних телефонів, Інтернету, інших електронних пристроїв (пересилання двозначних зображень і фотографій, обзивання, зведення наклепів тощо).

- образливі жести або дії (наприклад, плювки в жертву або в її напрямку);

- залякування (використання агресивної мови тіла й інтонації голосу для змушення дитини робити чи не робити щось);
- ізоляція (жертва навмисно ізолюється, виганяється чи ігнорується частиною або всім класом);
- вимагання (у дитини вимагають гроші, їжу, інші речі, примушують щось вкрасти);
- пошкодження та інші дії з майном (пошкодження, викрадення, захоплення особистих речей жертви);

Булінг серед учнів є наслідком дисбалансу авторитету, мотивації, сили та витримки у відносинах між вихованцями. Причиною є особистісна неприязнь між булером та жертвою. Предметом цькування можуть виступити як абсолютно вигадані так і існуючі особливості, що часто варіюють в залежності від віку вихованців: зріст, вага, одяг, зачіска, колір волосся, особливості голосу (картавість, заїкання, тембр), форма носа чи вух, окуляри, ліворукість, успішність чи неуспішність у навчанні, расова чи релігійна приналежність, особливості поведінки чи характеру. Цькування та образи у навчальному закладі несуть пагубний вплив на індивідум, провокують розвиток гніву, депресії, думки про самогубство або помсту. Наявність подібного стресу спричиняє замкнутість та цілковите відволікання від навчального процесу, може переходити у прогули занять та відмову від відвідування школи. На тлі знуцань у індивідума знижується самооцінка, можуть розвинути соціальні розлади, фобії або навіть психологічні травми, як наслідок – індивід не може розкритись у навчанні, проявити свої таланти, так як відчувати себе захищеним є базовою потребою [31, с. 1].

Сьогодні науковці виділяють нас тупні види булінгу:

- психологічний (нанесення психологічної травми: образи, погрози, залякування, поширення образливих чуток, ізоляція, ігнорування, маніпуляції, шантаж);
- фізичний (стусани, удари, штовхання, зачіпання, ляпаси, підніжки, тілесні ушкодження);

- економічний (крадіжки, пошкодження речей та одягу, вимагання грошей або їжі чи інших предметів, примушення вкрати);
- сексуальний (непрстойні рухи, погляди, жести, прізвиська, поширення образливих чуток, знімання та розповсюдження відео з переодяганням, сексуальні жарти й погрози);
- кібербулінг (цькування та приниження за допомогою електронних пристроїв, зокрема мобільних телефонів, інтернету) [12, с. 2].

Висновки: З вище зазначеного можемо зробити висновок, що насильство – це особлива міждисциплінарна сфера дослідження, вивченням якої займаються фахівці з різних галузей науки – філософи, соціологи, психологи, юристи, педагоги, соціальні робітники та науковці з інших знань.

Найбільш оптимальною теорією причин виникнення людської агресії і насильства вбачаємо у теорії соціального навчання, яка особливо підкреслює роль навчання агресії і насильству шляхом спостерігання і безпосереднього досвіду, але не заперечує присутність у цьому процесі біологічних факторів.

1.2. Визначення основних понять дослідження: «булінг», «підлітки», «особливості підліткового віку», «агресія», «девіантна поведінка», «цькування».

Термін «булінг» походить від англійського дієслова «tobully». Відповідно до визначення Кембриджського словника англійської мови, дієслово «tobully» має таке значення: «ображати або залякувати когось, хто є меншим або менш впливовим, ніж ви, досить часто примушування такої особи до небажаних дій» («Meaningof «bully», 1998). Оксфордський словник визначає дієслово «tobully» як «прагнути завдати шкоду, залякати або примусити до небажаної дії вразливу особу або особу, яка сприймається як така» («Meaningof «bully», 1998). Українською мовою цей термін перекладають як «залякування», «цькування». Відмітною ознакою булінгу є систематичні акти знуцання з боку однієї особи чи групи осіб з індивіда, який не може себе захистити.

Булінг – складна проблема, особливо для тих, хто з нею зустрічався. За останніми даними, практично кожен підліток так чи інакше зустрічався з ситуаціями цькування, в позиції агресора, жертви або просто стороннього спостерігача. З булінгом також пов'язані переживання таких неприємних емоцій, як страху, вини, сорому, безпорадності, ненависті, розпачу, і найсумніше, що ці переживання дуже мало обговорюються.

Термін «цькування» також булінг (від англ. Bullying – залякування, цькування, задирання) – різновид насильства; навмисне, що не має характеру самозахисту і не є санкціонованим нормативно-правовими актами держави, довготривале (повторюване) фізичне чи психологічне насильство з боку індивіда, чи групи, які мають певні переваги (фізичні, психологічні, адміністративні тощо) стосовно індивіда, і що відбувається переважно в організованих колективах з певною особистою метою (наприклад, бажання заслужити авторитет у бажаних осіб) [2, с. 11].

Шкільне цькування – систематичне переслідування з образами, цькуванням, упередженим ставленням у навчальному закладі. Зазвичай, термін означає переслідування серед учнів, рідше зустрічається цькування учнів вчителями, ще рідше цькування вчителя учнями [28, с. 12].

За дослідженнями ЮНІСЕФ, з фактами шкільного булінгу в Україні мали справу 67 % дітей у віці від 11-17 років. Також, 24 % дітей стали жертвами, а 48 % з них нікому не розповідали про ці випадки [6, с. 3].

Дещо частіше за інших дітей зазнають цькування сором'язливі, зі зразковою поведінкою діти, а також діти, які в силу різних життєвих обставин замкнуті в собі, або діти з бідних сімей [9, с. 1].

Підліток – юнак або дівчина (юнка) в перехідному від дитинства до юності віці. Сучасна наука визначає підлітковий вік залежно від країни (регіону проживання) і культурно-національних особливостей, а також статі (від 13 до 14-17 років).

У 14-16 років у підлітків посилюються вторинні статеві ознаки. У дівчаток з'являються менструації: це ознака того, що в яєчниках почали

розвиватися та дозрівати яйцеклітини. Від 12-15 років у хлопчиків починається ріст волосся на обличчі, тілі, пахвових западинах, виникають полощі – перша ознака статевого дозрівання юнаків.

Зазвичай цей вік називають перехідним. У цей час у підлітків виникають часті суперечки з батьками, хтось із підлітків шукає себе, свої цілі в житті, захоплюється філософією, прагне більше дізнатися про протилежну стать. Так і виникають відносини між підлітками та спілкування підлітків. Також підліткам через можливий вплив поганого сну бажано засинати у період від 23:30 до 1:00 [8, с. 1].

Підлітковий вік – час швидких змін, фізіологічних, психологічних, соціальних. Підлітковий вік має сенс розділити на три стадії – ранню, середню й пізню. Зміни в кожній із цих періодів відбуваються з різною інтенсивністю й у різний час для кожного підлітка.

У ранньому підлітковому віці (від 10 до 14 років) центральними питаннями є питання незалежності й усвідомлення себе, інтерес до власного тіла, інтерес до однолітків, їхніх цінностей і моделей поведінки, зменшується інтерес до світу дорослих. Власні цінності протиставляються цінностям родини. Підліток у цьому віці занурений у себе, зростає кількість конфліктів із приводу школи, роботи вдома, вибору друзів. У підлітка з'являється прагнення бути в групі, з'являються «герої», підліток центрується на сьогодні, стає егоцентриком. Підліток стає більше замкнутим або сором'язливим, іноді від сором'язливості й непевності в собі з'являється деяка розв'язність у поведінці. Іноді з'являється відчуття власної невразливості, прагнення перевірити себе, що приводить до поведінки, що тяжіє з ризиком. Більшість підлітків страждає від того, що їх ніхто не розуміє.

Середній підлітковий вік (15-17 років) характеризується незрілістю суджень, імпульсивністю при сильному бажанні приймати власні рішення, наполягти на своєму. Великий вплив референтної групи, підсилюється заклопотаність своєю фізичною привабливістю для протилежної статі. У цей

період підліток більшою мірою усвідомлює взаємозв'язок між вчинками у сьогоденні та їхніми наслідками.

Пізній підлітковий вік пов'язаний із все більшим усвідомленням себе, самовизначенням у майбутній професії, підліток знову здатний прислухатися до думки батьків, будуються довгострокові й короткострокові плани на майбутнє. Підліток багато в чому незалежний і здатний функціонувати самостійно.

Особливості підліткового віку – це характерні риси, які властиві підліткам у період їхнього фізичного, психологічного, соціального та емоційного розвитку. Ці особливості включають широкий спектр аспектів, таких як фізичні зміни, формування ідентичності, розвиток соціальних навичок, емоційна стійкість та когнітивні зміни.

Загалом, особливості підліткового віку охоплюють:

1. Фізичний розвиток: Інтенсивний фізичний ріст, зміни у статевому розвитку, розвиток м'язово-скелетної системи і органів внутрішньої секреції.
2. Психологічний розвиток: Формування особистості, розвиток самосвідомості та самооцінки, експериментування зі стереотипами, формування моральних цінностей.
3. Соціальний розвиток: Пошук власної ролі в суспільстві, встановлення відносин з ровесниками і дорослими, розуміння соціальних норм і правил.
4. Емоційний розвиток: Зміни у відношенні до емоцій і вміння виражати їх, розвиток емоційної інтелігенції, зміна у способах впорядкування емоційних переживань.
5. Когнітивний розвиток: Розвиток абстрактного мислення, критичного мислення, здатності до аналізу та синтезу інформації, становлення основ раціонального прийняття рішень.

Ці особливості визначають підлітковий вік як перехідний період у житті людини, коли відбувається активний процес формування особистості та підготовка до дорослого життя.

У філософському енциклопедичному словнику термін «агресія»

інстинктивна індивідуальна поведінка тварин, що виражається в нападі або загрозі нападу на особин свого (рідше чужого) виду, викликана страхом, люттю тощо [2, с. 11].

Також агресію визначають як складне психологічний явище, що виявляється у проявах негативних емоцій, таких як гнів, злість та ворожість. У межах психології агресія вивчається як одна з форм поведінки, що може бути спрямована на самого себе (внутрішня агресія) або на інших (зовнішня агресія).

Причини агресії можуть бути різноманітні і включати фактори такі, як стан емоційного напруження, соціокультурні впливи, травматичні досвіди, а також біологічні аспекти. Деякі люди можуть проявляти агресію як захисний механізм або спосіб виразити свої потреби та переживання.

Досліджують різні форми агресії, такі як фізична, вербальна, пасивно-агресивна, а також роль інтелектуальних та емоційних факторів у формуванні цього явища. Розуміння агресії допомагає розробляти ефективні стратегії управління емоціями, конфліктами та побудові здорових міжособистісних взаємин.

Зрозуміти природу агресії допомагає людям краще розуміти себе та інших, розвивати емпатію та сприяє створенню гармонійних міжособистісних зв'язків.

Агресія – це комплексне явище, що має різноманітні прояви та причини. Розуміння цього поняття може допомогти збагатити наше знання про людську поведінку та взаємодії.

Агресія може бути фізичною (насильство, напади), вербальною (зловісні слова, образи), пасивно-агресивною (прихована агресія, вирази непокою) та реляційною (агресія спрямована на взаємини та стосунки).

Фактори, що сприяють агресії, можуть бути різними, такими як вивчена поведінка з дитинства, соціокультурне середовище, негативний стимул, стан емоційного напруження та неспритності вирішення конфліктів [1, с. 1].

У енциклопедії сучасної України термін «девіантна поведінка» (від лат. *deviation* – відхилення) визначається як тип соціальної поведінки, який

суперечить прийнятим у даному суспільстві правовим, моральним, соціальним нормам і стереотипам. Девіантна поведінка безпосередньо пов'язана з актом свідомого вибору порушувати чи не порушувати соціальну норму, що обмежує індивідуальну сваволю. З часом соціальні норми й правила та соціальні відхилення зазнають змін. Виникнення нових законів і правил призводить до нових видів девіантної поведінки тому її оцінка здійснюється з урахуванням історичних умов і має конкретний характер. До основних форм девіантної поведінки відносять правопорушення, включно зі злочинністю, алкоголізмом, наркоманією, проституцією, а також суїциди. Різноманітність соціальних норм у суспільстві призводить до різних девіацій.

Девіантну поведінку розрізняють:

- за типами порушень (права, моралі, етикету тощо);
- за цільовою спрямованістю і мотивацією (отримання зиску, агресія, ретретизм);
- за суб'єктом (індивіди, соціальні групи, організації).

У діяльності представників колективів і організацій вона може проявлятися у формі бюрократизму, хабарництва, ухилення від сплати податків та інших порушень встановлених правових норм. Порушення соціальних норм у сфері міждержавних і внутрішньо-державних відносин зумовлює істотне поширення соціальних відхилень з поглибленням негативних соціальних наслідків у вигляді агресії, геноциду, тероризму, руйнування культур. цінностей тощо. Залежно від ступеня шкоди, заподіяної інтересам індивіда, соціальної групи, суспільства у цілому, розрізняють 3 види девіантної поведінки: деструктивна поведінка (шкода, що заподіяна лише особі й не відповідає загально-прийнятим соціально-моральним нормам); асоціальна поведінка (шкода, заподіяна і особі, й соціальними спільнотам); протиправна поведінка (порушення моральних і правових норм). Зазвичай девіантна поведінка має лише негативний характер, однак різні форми науково-технічної або художньої творчості розглядають як позитивні відхилення, оскільки новаторство нероздільно пов'язане з подоланням чи порушенням

існуючих норм і типів діяльності [13, с. 2].

Висновки: Визначено основні поняття: «булінг», «агресія», «девіантна поведінка», «цькування», «підлітки». Проведено їх співвідношення та аналіз.

Шкільний булінг серед підлітків можна визначити як довготривалу та систематичну агресію, яка має багато форм.

Розмежовані поняття «агресія» і «насильство», виявлений їхній зв'язок з іншими суміжними категоріями такими як «жорстокість», «пригнічення», «знуцання» та інше.

1.3. Принципи та методи дослідження технологій соціальної роботи з підлітками, що потерпають від булінгу в школі.

Технологія соціальної роботи – це система знань щодо процесу послідовних, цілепокладаючих суб'єкт-суб'єктних відносин і дій, в ході яких виявляється проблема, визначаються форми, методи і способи практичних дій, спрямованих на сприяння або рішення проблем людини або групи, створення умов для формування у них потреби до активного соціального функціонування.

Технологія соціальної роботи – це одна із галузей соціальних технологій орієнтована на соціальне обслуговування, допомогу та підтримку громадян, що знаходяться у важкій життєвій ситуації.

Технологія соціальної роботи має два аспекти:

- це система теоретичних знань та практики, які являють собою організацію, алгоритм, сукупність засобів, способів та прийомів на різні об'єкти соціальної роботи, це підхід керівників органів;
- сукупність приватних технологій, специфіка яких обумовлена конкретним суб'єктом та об'єктом соціальної роботи, це підхід безпосередньої організації роботи із клієнтами.

Теоретичну основу становлять: комплексний міждисциплінарний підхід, що базується на зверненні до філософських, соціологічних, психологічних, юридичних (у тому числі кримінологічних) розробок в осягненні феноменів

агресії та насильства; конфліктний підхід, де насильство виступає як негативна форма вирішення конфлікту; *біхевіоризм* (а саме теорія девіантної поведінки, що розглядає насильство як один з видів поведінки, що відхиляється від норми); символічний інтераціоналізм, з позиції якого причина насильства вбачається у конфлікті інтересів, несумісності цілей окремих особистостей і соціальних груп; психоаналітичний підхід, що вважає агресію, і як наслідок, можливість вчинення насильства, біологічно властивими людині, а також теорія соціального навчання, за якою агресія і насильство розглядаються як засвоєна поведінка у процесі соціалізації через спостереження відповідного образу дій і соціальне підкріплення; внесок біологічних факторів у прояві агресії і насильства не заперечується.

На наш погляд, ці підходи і теорії окремо одна від одної недостатньою мірою розкривають тему насильства, тому саме комплексний підхід у розгляді досліджуваної нами проблеми є цілком виправданим.

Принципи наукового дослідження включають різні аспекти, які забезпечують точність, об'єктивність та всебічність аналізу.

1. Принцип неупередженості: Вимагає, щоб дослідник залишався нейтральним і не дозволяв особистим уподобанням або емоціям впливати на результати дослідження. Неупередженість забезпечує чесність та довіру до висновків дослідження.

2. Принцип об'єктивності: Полягає у прагненні до максимального уникнення суб'єктивних впливів. Це означає, що висновки повинні базуватися на фактах та доказах, а не на особистих переконаннях або очікуваннях дослідника.

3. Принцип багатофакторності: Враховує вплив різних факторів на досліджуване явище. Дослідження повинно враховувати всі можливі змінні та обставини, що можуть впливати на результати, що дозволяє отримати більш повну картину досліджуваного питання.

4. Історичний принцип: Передбачає врахування історичного контексту при аналізі явищ або процесів. Це дозволяє краще розуміти їх розвиток та зміни з часом, а також визначати закономірності та тенденції.

5. Термінологічний принцип: Означає чітке визначення та використання термінів і понять у дослідженні. Це важливо для уникнення непорозумінь і забезпечення точності та зрозумілості наукового тексту. Використання цих принципів допомагає забезпечити високу якість та надійність наукових досліджень, сприяючи досягненню об'єктивних і достовірних результатів.

Основні методи дослідження, що використовуються у даній роботі: системний, загальнонауковий, теоретичні, а саме:

- аналіз – розчленування певного явища на окремі властивості чи відношення;
- синтез - поєднання різних елементів, сторін, властивостей об'єкта в єдине ціле;
- індукція - логічний умовивід від часткового до загального, від окремих фактів до узагальнень;
- моделювання - заміна реального об'єкта вивчення об'єктом-замінником (моделлю), який містить у собі риси, зв'язки, відношення досліджуваного об'єкта;
- гіпотетичний метод - висування на основі дедукції наукового припущення для пояснення певного явища;
- системний метод - пов'язаний із побудовою системи взаємозв'язків елементів, складових об'єкта;
- теоретичні загальнонаукові методи, що включають: узагальнення - мисленнєвий перехід від емпіричного аналізу окремих об'єктів на більш високий ступінь абстракції шляхом виділення спільних ознак, що є в розглянутих об'єктах; формалізацію - метод відбиття результатів мислення в точних поняттях, виражених у формулах чи знаковій формі тощо; абстрагування - метод наукового пізнання, оснований на формуванні образу

реального об'єкта за допомогою мисленнєвого виділення ознаки, яка цікавить дослідника.

Емпіричну базу дослідження складають матеріали авторських досліджень, а також дані конкретних соціологічних досліджень вітчизняних і зарубіжних дослідників у проблемній сфері, що мною розглядається.

Висновки: Технологія соціальної роботи, як одна із галузей соціальних технологій орієнтована на соціальне обслуговування, допомогу та підтримку громадян, що знаходяться у важкій життєвій ситуації, в тому числі і підліткам, які потерпають від булінгу.

Визначені методологічні аспекти дослідження саме технологій соціальної роботи з підлітками.

Вважаємо, що саме комплексний підхід у розгляді досліджуваної нами проблеми є цілком виправданим.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПІДЛІТКАМИ, ЩО ПОТЕРПАЮТЬ ВІД БУЛІНГУ В ШКОЛІ

2.1 Підлітки, які потерпають від булінгу в школі як об'єкт соціальної роботи.

Феномен третирування одних учнів іншими став досить серйозною соціально-педагогічною проблемою не лише у закладах освіти, а й у суспільстві в цілому. За своєю сутністю третирування як специфічна форма агресивної поведінки, при якій сильніший систематично переслідує іншого, при цьому в цю ситуацію втягуються інших як активних або пасивних учасників.

На жаль, таке явище, як булінгу надзвичайно поширене в сучасній школі, але випадки знущань не афішують, її не прийнято обговорювати в суспільстві. За таких умов проблему не усувають, а навпаки, вона набуває більших обсягів і жорстокості. Тому пошук нових технологій попередження виникнення булінгу у дитячому колективі – є однією з провідних задач соціального працівника.

Серед сучасної учнівської молоді останнім часом надзвичайно загострилася проблема насильства, довготривалих агресивних проявів та третирування у міжособистісних стосунках підлітків, здійснюваних самими дітьми одне до одного. За своєю сутністю третирування – це специфічна форма агресивної поведінки, при якій сильніший (авторитетний) учень (або учні) систематично переслідує іншого (слабкого, аутсайдера).

Ситуація третирування не обмежується лише ролями «агресора» та «жертви», вона залучає інших однокласників, роблячи їх активними або пасивними учасниками цих відносин. Такі стосунки отримали назву шкільний булінг, розповсюдження якого впродовж останніх років визнано в освітній практиці та є соціальною проблемою.

Явище булінгу надзвичайно поширене у сучасній школі, педагоги багато роблять для того, щоб запобігати знущанню та своєчасно усівати його, але цю проблему іноді замовчують, не афішують випадки знущань, її не прийнято обговорювати. За таких умов проблема не усувається, навпаки, вона набуває більших обсягів і жорстокіших проявів.

Мотивацією до здійснення булінгу стають заздрість, помста, відчуття неприязні до жертви, прагнення підкорювати собі, боротьба за лідерство, потреба у підпорядкуванні лідерові або нейтралізації суперника; зіткнення різних субкультур, цінностей, поглядів і невміння толерантно ставитися до них; агресивність і віктимність; наявність у дитини-жертви психічних і фізичних вад; відсутність предметного дозвілля; бажання принизити заради задоволення, розваги чи самоствердження; потреба у самоствердженні та навіть у задоволенні садистських потреб окремих осіб.

Булінг також може виникати як компенсація за невдачі у навчанні, суспільному житті, а також від тиску та жорстокого поводження батьків чи інших дорослих, при недостатній увазі з боку дорослих тощо; як крайня міра, коли учень вичерпав всі інші можливості для задоволення своїх потреб, і у випадках, коли учні протестують проти певних правил, виражаючи невдоволення, прагнучи зруйнувати дещо в своєму оточенні.

Булінг у шкільному середовищі може виникати і тоді, коли відбувається боротьба між учнями за вищий статус у груповій ієрархії, задоволення своїх соціальних потреб та як інструмент маніпулювання та контролю учнем свого мікросоціуму [20, с. 159].

Ситуація булінгу має колективний характер. В школі діти утворюють певну ієрархічну соціальну структуру, яка, як правило, має три основні елементи, а саме:

- кривдник (булер);
- потерпілий або мішень булінгу;
- спостерігачі.

Типові жертви булінгу, за дослідженням Д. Ольвеуса також мають свої характерні риси:

- вони полохливі, вразливі, замкнуті й соромливі;
- вони часто тривожні, невпевнені в собі, нещасні, мають низьку самоповагу;
- вони схильні до депресії й частіше за своїх ровесників думають про самогубство;
- вони часто не мають жодного близького друга та успішніше спілкуються з дорослими або з молодшими за віком, ніж із однолітками;
- якщо це хлопчики, вони можуть бути фізично слабшими за своїх ровесників.

Підлітки, які стали жертвами булінгу, проявляють наступні (у тому числі патологічні) особливості поведінки:

- вони прикидаються хворими, щоб уникнути походу до школи;
- бояться самотійно йти до школи та зі школи, спізнюються на уроки;
- їхня поведінка значно змінюється у бік віктимності;
- в них спостерігаються явні симптоми страху, що полягають у порушеннях сну і апетиту, нервовому тикі, відлюдкуватості і скритності;
- в них виявляють рваний одяг або пошкоджені речі;
- вони часто просять дати грошей, або крадуть їх;
- в них знижується якість навчання, вони втрачають інтерес до улюблених занять;
- мають постійні ссадини, гематоми, синці та інші травми;
- вони мовчазливі, не бажають йти на контакт;
- як прояв крайнього ступеню: можуть здійснити суїцид [21, с. 10].

Спираючись на роботи вітчизняних науковців, можна зробити припущення, що у підлітковому віці провідною діяльністю стає особисте спілкування. Воно виступає як особлива практика дій підлітків у колективі,

спрямовану на самоствердження себе у цьому колективі, на реалізацію у ньому норм відносин дорослих.

Всередині особистого спілкування у підлітків виникає таке новоутворення як почуття дорослості. Почуття дорослості є певною формою самосвідомості підлітків, що дозволяє їм порівнювати та ототожнювати себе з дорослими та товаришами, знаходити зразки для наслідування, будувати за їх моделями взаємодії своє власну взаємодію з людьми. Формується прагнення дорослості на рівні «я можу» і «я винен».

Булінг розвивається за певною схемою та має декілька фаз розвитку, які можна зобразити як «драбину». Кожна сходинка цієї драбини відповідає певному етапу розвитку булінгу, емоційному стану жертви й певним діям кривдника. Попередня фаза булінгу – це формування булінг-спільноти. У цій фазі відбувається ідентифікація мішені булінгу, тобто виявляється учень, який має певні відмінності від інших, його сприймають як того, хто не відповідає загальноприйнятим нормам або «не такий, як інші». Однією з причин початкового булінгу можуть бути слабкі соціальні вміння та навички дітей, коли вони не вміють домовлятися, просити допомоги, ділитися думками чи тим, що їх тривожить, розпізнавати свої почуття та стани інших дітей через міміку, жести, інтонації. Важливо, що для формування булінгу потрібне схвалення або мовчазна підтримка дій булера іншими – спостерігачами.

Приєднання спостерігачів до цькування формує «коло булінгу», яке поглиблює булінг, знижуючи під груповим тиском співпереживання стосовно жертви (пригнічення емпатії) і погіршуючи стан жертви. Потім виникає сварка або конфлікт. У класі відбуваються поодинокі явища, після яких ситуація повертається до норми. Через певний час у класі повторюються схожі випадки – повторення жорстоких дій, коли стає помітним, як розподілено владу серед учнів у класі. Унаслідок цього спостерігається самозахист сторін булінгу (цькування). Незалежно від ролі, у якій знаходиться кожен з учасників булінгу, кожен намагається себе захистити: кривдник - нападами, жертва – замкнутістю, втечею від реальності, демонструє пасивну поведінку, не чинить спротиву

нападам і знущанню. Саме відсутність спротиву жертви внаслідок слабого розвитку соціальних умінь робить для нападника жертву зручною для реалізації викривлених способів самоствердження через домінування та приниження.

Друга фаза – це фаза власне булінгу. Ця фаза передбачає, по-перше, навмисні (свідомі) загрози з боку кривдника – посилюються напади проти одного учня/учениці. Використовують будь-яку можливість познущатися. По-друге, спостерігається зростання невпевненості в собі жертви – коли мішень булінгу дедалі сильніше відчуває невпевненість у собі. Про те, від чого учень-жертва/учениця-жерва страждає, він/вона нікому не розповідає. Після другої фази булінгу відбувається «переломом» жертви, коли учень або учениця, які зазнали цькування, перестають чинити опір – і настає третя фаза булінгу – пікова фаза. У цій фазі статус мішені (жертви) за учнем/ученицею закріплюється, починається самобичування. Відбувається ізоляція жертви – булінг переходить з активної форми в пасивну, тобто вияви булінгу стають менш помітними. Наступним етапом стає саморуйнування жертви – зовні ситуація в класі (групі) видається спокійною, явних конфліктів або сварок немає, але в жертви булінгу розвивається тривалий стрес. Четверта фаза булінгу – найвища, коли починається виключення жертви зі шкільного колективу, жертва булінгу може почати пропускати навчальні заняття. На цьому етапі кривдник переслідує тільки одну мету – щоб його жертва покинула клас (групу), заклад освіти. Наслідком цього стає «хвороба» жертви, яка виявляється найчастіше поза закладом освіти (психічні розлади, тривожність, фізичне нездужання психосоматичного походження тощо). Проте булінг може відбуватися й за іншою схемою, не включаючи певні стадії цього процесу. Втручання або переривання цього процесу можливе на будь-якій зі сходинок, тому важливо вчасно розпізнати булінг і зупинити його на ранніх стадіях, коли ситуація не дійшла до найвищої сходинки.

Наслідки шкільного булінгу

1. Психологічна травма, психологічна дезадаптація, нервові психічні та соматичні розлади.

2. Почуття провинни за бездіяльність
3. Почуття невпевненості, некомпетентності
4. Страх, асоціальна поведінка, агресивні та насильницькі дії
5. Нездатність діяти
6. Самогубство, масові розстріли однолітків [25, с. 5].

Висновки: Особливо значущим є розкриття сутності особливого виду шкільного насильства – булінгу, що розглядається як навмисне, що не носить характеру самозахисту, довготривале (повторюване) фізичне чи психологічне насильство з боку індивіда чи групи, які мають певні переваги (фізичні, психологічні, адміністративні тощо) стосовно індивіда, і що відбувається у шкільному середовищі або у зв'язку з ним з певною особистою метою.

Також, виокремлено основні види шкільного насильства та емпірично підтверджено, що у школі співіснують фізичне і психологічне насильство.

Емпірично підтверджено, що з проблеми насильства молодь обізнана не в достатній мірі. Не тільки діти і підлітки, а й старші особи не завжди можуть правильно кваліфікувати насильницькі діяння, вони не сприймають постійні образи у школі, знущання, образливі плітки, ізоляцію учнів і т. ін. як насильство, сприймають таку поведінку з боку інших учнів і вчителів як належну, і, відповідно, навіть не уявляють, що з цим можна і потрібно боротися.

2.2. Класифікація технологій соціальної роботи з профілактики булінгу в освітньому середовищі.

Напрями профілактичної роботи з протидії булінгу у закладах освіти:

- Інформативно-консультативний
- Діагностичний
- Корекційний
- Організаційний

Завдання закладу освіти з протидії булінгу:

- вдосконалення превентивного підходу;
- розроблення й упровадження інноваційних технологій в галузі психології та соціальної педагогіки;

- упровадження ефективних освітньо-профілактичних програм.

Рівні профілактичної роботи з учасниками освітнього процесу

- Загальношкільний
- Груповий
- Індивідуальний

Робота на загальношкільному рівні:

- упровадження у шкільне життя норм, що визначають булінг та інші форми насильства неприйнятними;
- проведення практичними психологами, соціальними педагогами психодіагностичних досліджень учнів для моніторингового дослідження ознак особливостей і причин булінгу;
- проведення тренінгів для фахівців закладу освіти для ознайомлення із сутністю, проблемами та методами її вирішення;
- проведення групових дискусій для фахівців школи та батьківської громадськості;
- залучення до тренінгів, дискусій, батьківських зборів представників соціальних служб, поліції.

Робота на груповому рівні:

- проведення анкетування учнів;
- обговорення ціннісних орієнтирів і норм безпечного суспільного життя;
- оновлення й популяризація спільно вироблених правил шкільного життя;
- проведення тематичних виховних годин;
- проведення тренінгів із розвитку життєвих навичок, ефективного спілкування, соціальної поведінки, соціальної успішності;
- перегляд й обговорення відеофільмів;

- розроблення й реалізація учнівських проєктів;
- організація та проведення психологічних, соціальних акцій;
- проведення рольових, ділових, організаційно діяльнісних ігор;
- проведення щорічної акції «16 днів без насильства»;
- створення на сайті закладу сторінки «Школа територія дружби і безпеки».

Робота на індивідуальному рівні соціального педагога:

- ознайомлення учня, батьків з результатами діагностики;
- проведення корекційної роботи з учнем на розвиток умінь, навичок розуміння та розв'язання проблеми насильства між дітьми;
- проведення діагностичної роботи з учнем, за потреби з батьками учня, для вивчення причин агресивної поведінки учня;
- проведення соціальним педагогом коригувальної роботи з учнем щодо профілактики агресивної, девіантної поведінки;
- робота з учнем з формування толерантності, ефективного партнерства.

Соціально-педагогічний патронаж

Соціально-педагогічний патронаж у системі освіти сприяє взаємодії закладів освіти, сім'ї і суспільства у вихованні здобувачів освіти, їх адаптації до умов соціального середовища, забезпечує профілактику та запобігання булінгу (цькуванню), надання консультативної допомоги батькам, психологічного супроводу здобувачів освіти, які постраждали від булінгу (цькування), стали його свідками або вчинили булінг (цькування).

Соціально-педагогічний патронаж здійснюється соціальними педагогами

Робота на індивідуальному рівні практичного психолога

Проведення роботи з учнем щодо створення власної системи життєвих цінностей, зняття тривожності, емоційної напруги.

Робота з учнем щодо вирішення конфліктів, управління власними емоціями та подолання стресу тощо.

Нині в освітньому середовищі більшості шкіл переважають застарілі підходи до дисципліни, які ґрунтуються на системі покарань і заохочень, створюють змагальне середовище, використовують стигматизацію учнів. Наприклад, у разі конфлікту працівник школи може спробувати зібрати учнів, щоб кожен з них розповів свою версію подій, і допомогти їм спільно вирішити ситуацію. У випадку булінгу директор школи розгляне доцільність накладання прогресивних дисциплінарних заходів, які можуть передбачати відсторонення від занять або виключення зі школи.

Профілактика булінгу є важливою складовою соціальної роботи, і для її реалізації використовується широкий спектр технологій та методів. Нижче наводиться класифікація технологій соціальної роботи з профілактики булінгу:

1. Освітні технології

Це методи, спрямовані на підвищення обізнаності та знань про булінг серед дітей, молоді, батьків та освітян.

- Тренінги та семінари: проводяться для учнів, вчителів та батьків з метою пояснення сутності булінгу, його наслідків та методів боротьби з ним.

- Інтерактивні уроки та заняття: включають дискусії, рольові ігри та симуляції ситуацій булінгу для відпрацювання навичок протидії.

- Інформаційні кампанії: розробка та розповсюдження інформаційних матеріалів (брошур, плакатів, відео) про булінг та його профілактику.

2. Психологічні технології

Це методи, спрямовані на підтримку жертв булінгу, роботу з агресорами та створення позитивного психологічного клімату в колективах.

- Індивідуальне консультування: робота психолога з жертвами булінгу для подолання травм, зниження рівня стресу та підвищення самооцінки.

- Групова терапія: створення груп підтримки для жертв булінгу, де вони можуть обговорювати свої переживання та отримувати допомогу від інших учасників.

- Програми для агресорів: робота з учнями, які схильні до булінгу, з метою корекції їх поведінки та розвитку емпатії.

3. Соціальні технології

Це методи, які сприяють формуванню дружніх стосунків у колективах та підвищенню соціальної згуртованості.

- Тимбілдинг та командні ігри: заходи, спрямовані на зміцнення командного духу та покращення взаєморозуміння серед учнів.
- Менторські програми: старші учні або дорослі наставники допомагають молодшим або новачкам адаптуватися в колективі.
- Інклюзивні заходи: організація спільних заходів, де беруть участь всі учні незалежно від їхніх соціальних, етнічних чи інших відмінностей.

4. Організаційні технології

Це методи, які включають розробку та впровадження політик і процедур, спрямованих на запобігання булінгу на рівні закладів освіти та громад.

- Розробка політик протидії булінгу: створення правил та процедур для запобігання та реагування на випадки булінгу.
- Моніторинг та оцінка ситуації: регулярне проведення опитувань та досліджень серед учнів і персоналу для виявлення рівня булінгу та ефективності профілактичних заходів.
- Впровадження шкільних програм: інтеграція програм протидії булінгу у навчальний процес та позакласну діяльність.

5. Правові технології

Це методи, які передбачають застосування законодавчих та нормативних актів для запобігання булінгу та захисту прав жертв.

- Правова освіта: інформування учнів, батьків та освітян про їхні права та обов'язки, а також про правові наслідки булінгу.
- Юридична підтримка: надання допомоги жертвам булінгу у випадках, коли необхідне втручання правоохоронних органів або суду.
- Співпраця з правоохоронними органами: взаємодія шкіл з поліцією та іншими правоохоронними структурами для ефективного реагування на випадки булінгу [34, с. 6].

Кібербулінг – це один із різновидів булінгу (цькування), що передбачає жорстокі дії з метою дошкулити, нашкодити, принизити людину з використанням сучасних електронних технологій: Інтернету (електронної пошти, форумів, чатів, ICQ) та інших засобів електронної техніки – мобільних телефонів чи інших гаджетів.

Відмінності кібербулінгу від булінгу зумовлюються особливостями Інтернет-середовища: анонімністю, можливістю підмінити ідентичність, охоплювати велику аудиторію одночасно, (особливо дієво для поширення пліток), здатність тероризувати та тримати у напрузі жертву будь-де і будь-коли.

Кібербулінг являється формою психологічного насильства.

Нагадаємо, що термін «кібербулінг» широко вживається у суспільстві, незважаючи на те, що його визначення українським законодавством не унормовано. Законодавчо закріплена правова конструкція булінгу в системному аналізі змісту пункту 3-1 статті 1 Закону України «Про освіту» та диспозиції статті 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення, допускає розпізнавання явища кібербулінгу через спосіб вчинення цькування у різних формах і проявах із застосуванням засобів електронних комунікацій. Ситуативне застосування в окремих нормативних актах з питань розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі таких словосполучень як «законодавство щодо кібербезпеки», «використання кіберпростору», пов'язує їх із використанням комп'ютерних мереж та доступу до Інтернету під час навчання в закладах освіти.

Загальні настанови батькам у протистоянні кібербулінгу можна узагальнити до двох принципів: уважність до дитини та реагування на проблему.

Уважність до дитини: необхідно завжди бути уважним до дитини та її віртуальних практик. Наші дослідження медіакультури молоді показують, що підлітки мають відокремлені від дорослих віртуальні практики.

Навіть щодо телевізійного перегляду підлітки переважно не обговорюють з батьками свій досвід спілкування з медіа. Он-лайн практики підлітків ще більш відокремлені, батьки фактично відсутні у тому віртуальному світі, де проводить час їхня дитина: в Інтернеті вони ходять до різних місць різними маршрутами. Чомусь нікого не дивує, що батьки добре інструктують дитину щодо маршрутів руху і правил користування, наприклад, велосипедом, натомість, привносячи в родину нові елементи технологій (мобільний телефон, відеоплеєр, комп'ютер тощо) залишають дитину наодинці із новою реальністю.

Канали до віртуального світу потребують регулювання, введення чітких правил користування, що запобігає небезпекам і роз'яснює, в яких випадках і яка поведінка вважається нормальною і буде безпечною. Важливим елементом батьківського контролю є розташування комп'ютера в зоні спільного користування (вітальня, кухня), де, займаючись паралельно власними справами, дорослі можуть ненав'язливо спостерігати час від часу за реакціями дитини, коли вона перебуває в Інтернеті, а також легше контролювати час роботи з комп'ютером (особливо критичним це є для молодших підлітків, у яких власна довільна поведінка і вольові процеси знаходяться на етапі формування).

Батьки мають уважно вислуховувати дитину щодо її вражень і дій у віртуальному середовищі, знайомитись із сайтами і тими кібер-технологіями, які використовуються дітьми. Важливо звертати увагу на тривожні ознаки, які можуть вказувати на можливість віктимізації вашої дитини внаслідок кібербулінгу: дитина виглядає засмученою після онлайн режиму, перегляду повідомлень, віддаляється від спілкування з однолітками, можливе погіршення академічної успішності (хоча останнє може свідчити й про інші негаразди). Важливо відслідковувати «онлайн-репутацію» власної дитини (для цього час від часу здійснюйте пошук, наприклад, в Гуглі за ім'ям вашого сина чи доньки). Періодичність спілкування, певні ритуали і сімейні традиції обговорення підсумків дня чи тижня дають змогу здійснювати моніторинг проблем, в тому числі й тих, які виникають у віртуальній частині соціального світу Вашої дитини.

Важливі кроки, які потрібно зробити у відповідь на випадок виявленого кібербулінгу вашої дитини.

По-перше, необхідно зберегти свідчення події. Хоча негативні повідомлення можуть не перетворитись в серйозний кібербулінг, корисно зробити копію з цих повідомлень (допомогти дитині зробити це, якщо вона ще не знає як).

По-друге, як би Вас особисто не вразило те, що показала Вам дитина, - зберігайте спокій, не лякайте дитину додатково своєю бурхливою реакцією. Ваша задача-мінімум – емоційна підтримка. Не потрібно принижувати значення виявленого кібербулінгу, але і не треба лякати. Дайте дитині впевненість, що цю проблему можна подолати. В жодному разі не допускайте покарання дитини (вияв незадоволення, заборона користування) за те, що вона Вам довірилась. Дитина не винна в нападах інших на неї. Вона вже постраждала. Врешті, якщо Ви її не підтримаєте, то наступного разу вона до Вас просто не звернеться, залишившись в складній ситуації без Вашої допомоги. По-третє, проговоріть з дитиною ситуацію, що трапилась, уважно вислухайте. Використайте цей випадок для формування медіакультури Вашої дитини, повторіть найпростіші правила безпеки користування Інтернетом (не спілкуватись з незнайомцями, не повідомляти їм своє ім'я, адресу, телефон, берегти в секреті паролі тощо), розкажіть, як запобігати кібербулінгу надалі. Якщо Ви один раз вже провели таку бесіду, не вважайте, що справа завершена.

Медіа-імунітет, як і біологічний імунітет до інфекції, не формується раз і назавжди, а потребує періодичного оновлення. Пам'ятайте, що найкращим жанром бесіди з підлітком є паритетна дискусія, а не менторське нав'язування правил. Створюйте правила разом, домовляйтесь, укладайте конвенції [14, с. 3].

П'ять корисних правил протидії кібербулінгу, з якими потрібно познайомити дітей:

1. Не поспішай

Не поспішай, не виплескуй свій негатив у кіберпростір. Важливо домовитись із дитиною, щоб вона не відповідала на вразливі повідомлення до

того, як порадитися з дорослими. Старшим дітям запропонуйте правило: перед тим, як писати і відправляти повідомлення, потрібно заспокоїтись, притишити роздратування, злість, образу, гнів. Емоції – погані порадики, вони минають, а написане і відправлене в Інтернет продовжує нести і помножувати негатив уже без Вашої волі і контролю. Здійняті одним негативним «постом» (повідомленням) хвили можуть призвести до зовсім неочікуваних трагічних наслідків, які буває дуже важко виправити, а інколи і не можливо. Тому конфлікти і незгоди з найменшими витратами вирішуються особисто, «в реалі», без залучення кібертехнологій.

2. Будуй свою репутацію

Будуй власну онлайн-репутацію, не провокуйся ілюзією анонімності. Інтернет – це особливе середовище із своїми правилами поведінки – «нетикетом». Хоча кіберпростір і надає додаткові можливості відчутти свободу і розкутість завдяки анонімності, дитині потрібно роз'яснити, що існують способи довідатись, хто саме відправив повідомлення, хто стоїть за певним ніком (анонімним псевдонімом). І якщо некоректні дії у віртуальному просторі призводять до реальної шкоди – від анонімності залишається лише ілюзія: все тайне стає явним. У віртуальному просторі, як і в реальному, діє золоте правило: стався і дій стосовно інших так, як хотів би, щоб ставились до тебе. Крім того, Інтернет фіксує історію, яка складається із публічних дій учасників і визначає його онлайн-репутацію – накопичений образ особистості в очах інших учасників: заплямувати її легко, виправити – важко.

3. Поважай факти

Зберігати підтвердження факту нападів. Потрібно роз'яснити дитині: якщо її неприємно вразило якесь повідомлення чи картинка на сайті (фото, відео, будь що), правильна реакція – вимкнути екран (щоб зупинити негативний вплив, але не комп'ютер!) і негайно звернутись до батьків за порадою.

Старші діти можуть зберегти чи роздрукувати сторінку самостійно, щоб порадитися з батьками в зручний час.

4. Ігноруй з розумом

Часто можна почути думки на кшталт «найефективніша боротьба з тролінгом – ігнор», «не годуйте тролів, вони харчуються вашими емоціями». Це доречна позиція, проте її не можна і переоцінювати.

Найкраще зберігати продуманий баланс, розуміючи діапазон ефективності і доречні межі кожного із способів реагування на проблему.

Що ігнорувати? Доречно ігнорувати поодинокий негатив. Одноразові образливі повідомлення найкраще ігнорувати, часто в результаті цього кібербулінг на початковій стадії і зупиняється. Якщо ж реагувати на негативні коментарі, комунікація продовжується. Коли ігнорувати не варто? Не дивлячись на те, що відправник Вам не відомий, якщо листи систематично містять загрози життю і здоров'ю, або порнографічні сюжети, то варто поставити до відома телефонного або Інтернетпровайдера, інспектора місцевого відділку міліції із роботи з неповнолітніми (для цього й важливо копіювати повідомлення із загрозами). Якщо образлива інформація розміщена на сайті, варто зробити запит адміністратору щодо видалення цієї інформації. У цьому можуть допомогти дорослі.

5. Можливе тимчасове блокування

Програми, що забезпечують миттєвий обмін повідомленнями, мають можливість тимчасового відключення, можна заблокувати отримання повідомлень з певних адрес, навіть змінити телефонний номер. Пауза в спілкуванні руйнує взаємопідсилювані автоматизми кібербулінгу, особливо якщо він мотивований втечею булерів від нудьги і не супроводжується булінгом у реальному житті [32, с. 1].

Висновки: Вважаємо доцільним для профілактики насильства введення спеціального шкільного предмету з підготовки молоді до сімейного життя, при викладанні якого важливо зосередити увагу, зокрема, на таких моментах: вивчення всіх можливих проявів насильства, способи їх попередження; засвоєння сутності методів ненасильницького виховання дітей, виховання в дітях моральних якостей і цінностей, нетерпимості до будь-якого прояву насильства та ін.

Хочемо підкреслити, що соціальні наслідки насильства виражаються через його деструктивні функції: негативний вплив на фізичний і психічний стан учасників насильства; деструкцію системи міжособистісних і міжгрупових відносин, які склалися між суб'єктами взаємодії; зниження ефективності групової й індивідуальної діяльності агентів насильницької взаємодії, стереотипизацію насильницької поведінки, закріплення насильницьких способів розв'язання конфлікту в соціальному досвіді індивіда, соціальної групи і суспільства в цілому та ін.

РОЗДІЛ 3

ПРАКСЕОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПІДЛІТКАМИ, ЩО ПОТЕРПАЮТЬ ВІД БУЛІНГУ В ШКОЛІ

3.1 Аналіз стану технологій соціальної роботи з підлітками, що потерпають від булінгу в школі на прикладі громадських або благодійних організаційм Запоріжжя.

В нашій державі функціонує цілий ряд громадських та благодійних організацій, у яких одним із напрямів діяльності є протидія булінгу, а саме:

- UNICEF - інформування батьків та дітей про булінг та протидія йому;
- Благодійний фонд «Kiddo» – питання протидії булінгу;
- Громадська організація «Студена» – недискримінаційне навчання;
- Український інститут дослідження екстремізму – питання щодо дитячого насилля;
- Жіночий консорціум України – попередження та подолання насильства в дитячому середовищі;
- Український фонд «Благополуччя дітей» – вчить дитину захищати себе;
- Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна» – протидія насильству в сім’ї та школі;
- Docudays UA – кампанія проти кібербулінгу.
- Громадська організація «Всеукраїнське об’єднання протидії булінгу! Мої безпечні друзі» «My safety friends» – мобільний додаток для дітей проти #БУЛІНГу під назвою «My safety friends» (Мої безпечні друзі) - чат з психологом (в т.ч. анонімний)

- Громадська організація «Безпечний світ» – правоосвітництво, профілактика і протидія булінгу, проведення тренінгів з дитячої безпеки [26, с. 3].

Розглянемо діяльність деяких організацій більш детально:

ЮНІСЕФ працює у 190 країнах і територіях для охоплення найуразливіших дітей та молоді, які найбільше потребують допомоги. Працює над тим, щоб зберегти їхні життя; захистити їхні права; уберегти їх від шкоди. Дати їм дитинство, в якому вони будуть захищеними, здоровими та освіченими. Дати їм рівні можливості реалізувати свій потенціал, щоб одного дня вони могли зробити світ кращим.

ЮНІСЕФ – це провідний голос світу для дітей та молоді, а також голос самих дітей. У всьому, що робить ЮНІСЕФ, залучається та підтримується молодь, щоб саме вона впливала на прийняття рішень, які визначають життя.

Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) відкрив своє Представництво у Києві у 1997 році. За цей час Фонд надав Уряду України допомогу, яка дозволила розробити і реалізувати низку програм у галузі охорони здоров'я, води і санітарії, освіти та захисту прав дітей.

У липні 2017 року ЮНІСЕФ провів дослідження і представив статистику, відповідно якої 67 % дітей віком від 11 до 17 років стикаються з проблемою булінгу. На території України 24 % дітей – стають жертвами знущання, і майже половина (48 %) з них нікому не розповідають про це. Ситуація ускладнюється великою кількістю вимушено переїхали дітей зі Сходу, які найчастіше стають мішенями знущань.

Фахівці ЮНІСЕФ вважають, що однією з причин такої поведінки є недостатня обізнаність дітей та батьків про болючі наслідки булінгу. Дитячий фонд започаткував цілу компанію проти цього роду насильства, ядром якої став сайт: stopbullying.com [6, с. 2].

Даний ресурс стане у нагоді як батькам, підліткам, вчителям, соціальним педагогам, соціальним робітникам так і широкому загалу. На цьому ресурсі можна дізнатися набагато більше про булінг як з боку дитини так і батьків.

Вище ми зазначали, що сьогодні як підлітки так і їх батьки, не достатньо обізнані щодо проявів булінгу, так на сайті Stopbullying, можна пройти тест «Розпізнай булінг» [39, с. 2].

Всеукраїнська громадська організація «Жіночий консорціум України» заснована влітку 2001 року. Передумовою її заснування був активний розвиток великої кількості жіночих організацій національного та місцевого значення, які мали на меті вирішення соціальних важливих проблем, пов'язаних із дотриманням прав жінок та дітей та недостатньою спроможністю жінок у суспільному, політичному та економічному житті країни.

Жіночий консорціум України – це об'єднання, засноване жіночими громадськими організаціями, для забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків та благополуччя дітей в Україні [22, с. 4].

Головна мета – вирішення актуальних проблем у сфері гендерної рівності та реалізації прав дитини, через адвокатування та ефективну співпрацю з державними та недержавними організаціями, а також широке залучення місцевих громад та інституцій.

Команда Всеукраїнської благодійної організації «Український фонд «Благополуччя дітей» з 1997 року працює над тим, щоб кожна дитина в Україні почувалася щасливою і в безпеці завдяки відповідальній позиції дорослих.

Місія Фонду – підготувати дітей до відповідального самостійного життя й убезпечити їх від безправ'я, насильства та ризикованої поведінки.

Фонд працює переважно з педагогами, психологами, фахівцями соціальної сфери та родинами. Розробляють методичні та інформаційні матеріали, готуємо тренерів та фахівців-освітян, які несуть нові знання, розуміння й підходи дітям, родинам і громадам.

Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна» – громадська правозахисна організація, яка працює для забезпечення гендерної рівності, миробудування, запобігання гендерно зумовленому насильству, зокрема, домашньому насильству, протидії торгівлі людьми та забезпечення

прав дітей, сприяючи впровадженню стандартів прав людини в усіх сферах життя суспільства та держави.

Незалежна, стала організація, відома на локальному, національному та міжнародному рівнях завдяки ефективній діяльності з миробудування, розбудови суспільства рівних прав та можливостей, без насильства та торгівлі людьми.

Напрямки діяльності: протидія торгівлі людьми; захист прав дітей; сприяння дотримання прав жінок та гендерної рівності, протидія дискримінації; запобігання гендерно зумовленому насильству, зокрема, домашньому.

Docudays UA – кампанія проти кібербулінгу: вразливими до ризиків, що несуть інформаційні та комунікаційні технології, також є діти. Адже, перебуваючи в онлайн, не всі вони знають про правила безпеки в Інтернеті, а також про загрози та реальність їх наслідків у мережі. Тому діти можуть опинитись у ситуації кібербулінгу (знуцання, приниження, агресивні напади, які здійснюються за допомогою різних гаджетів (зокрема телефонів), з використанням інтернету, будь-яких електронних (цифрових) технологій).

За даними дослідження, проведеного дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) у 2018 році, серед 10-17-річних українців кожен п'ятий підліток визнає себе жертвою онлайн-знуцань.

Громадська організація «Всеукраїнське об'єднання протидії булінгу! Мої безпечні друзі» «My safety friends» – являє собою мобільний додаток для дітей проти #БУЛІНГу під назвою «My safety friends» (Мої безпечні друзі) - чат з психологом (в т.ч. анонімний) та загальнодоступна група проєкту на Facebook.

Громадська організація «Безпечний світ» – основні напрями діяльності: підвищення якості освіти, науково-дослідної та навчально-методичної діяльності в сфері захисту прав дітей у загальноосвітніх навчальних закладах, соціальній та освітній практиці; пропозиції адекватних форм запобігання насиллю, високої культури використання джерел інформації, доцільності педагогічного інструментарію роботи з дітьми адекватно кожній віковій категорії; організація та проведення семінарів, тренінгів з питань дитячої

безпеки з дітьми, батьками, педагогами, психологами тощо; озброєння дітей знаннями та навичками, як захищати себе у життєво небезпечних ситуаціях (контакти з незнайомцями, булінг, небезпеки перебування та спілкування у віртуальному просторі тощо) [26, с. 3].

В м. Запоріжжі здійснює діяльність ціла низка благодійних фондів та громадських організацій різних рівнів Міжнародних, обласних, таких от як:

- Благодійний фонд «Карітас» – комплексний та системний підхід до вирішення соціальних проблем; партнерство з регіональними, всеукраїнськими та міжнародними благодійними фондами та громадськими організаціями; ефективне та своєчасне реагування на гуманітарні виклики, пов'язані з військовими діями і внутрішнім переселенням;

- Громадська організація «Платформа спільних дій» – це об'єднання однодумців, які втілюють корисні ідеї для розвитку міста; створюють ефективний діалог громади, бізнесу та влади та спільними зусиллями реалізуємо освітні, культурні, соціальні, екологічні, спортивні проекти;

- Комунальна установа «Запорізький обласний центр молоді» Запорізької обласної ради – головними є сприяння соціалізації та самореалізації молоді, її життєвому самовизначенню, інтелектуальному, моральному, духовному розвитку, реалізації творчого потенціалу, працевлаштуванню та зайнятості у вільний час, підтримка молодіжного підприємництва, забезпечення правової просвіти у молодіжному середовищі, сприяння формуванню здорового способу життя;

- Молодіжна громадська організація «Центр Підтримки Молоді Запорізької області» – створена для захисту прав молоді та її розвитку у всіх сферах життєдіяльності, метою є задоволення і захист прав та законних інтересів молоді, сприяння правореалізації в усіх сферах життя та діяльності молоді, залучення молоді до участі у громадському житті, забезпечення участі молоді у розвитку демократії та громадянського суспільства, сприяння створенню умов для організованого дозвілля та спілкування молоді, сприяння

розширенню світогляду молоді та розвитку її політичної, правової та економічної культури.

- Громадська організація «Егіда Запоріжжя» є місцевою громадською організацією, яка заснована на основі добровільності та спільності інтересів громадян України, які об'єдналися для реалізації своїх інтересів, прав та свобод і діють згідно з чинним законодавством України. Метою організації є захист невід'ємних людських прав та громадських свобод людини в Україні, запобігання всіх форм дискримінації та насильства у суспільстві, сприяння дотриманню прав людини, гендерної рівності та захисту прав дітей, попередження торгівлі людьми, надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми, надання правової підтримки дітям-сиротам, та дітям позбавленим батьківського піклування. Правовий захист прав та інтересів дітей-сиріт, та дітей, позбавлених батьківського піклування. Завдання організації: представляти та захищати законні інтереси дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в органах державної влади і місцевого самоврядування; сприяти здійсненню профілактичної роботи щодо запобігання та подоланню негативних явищ в сфері захисту прав дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; проводити безкоштовні консультації, семінари, «круглі-столи», конференції, засідання з питань захисту прав; накопичувати інформацію щодо проблем захисту прав; надавати правову допомогу законним представникам дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, забезпечувати необхідною для їх діяльності інформацією.

«Егіда Запоріжжя» має угоду про спільну співпрацю з Запорізьким обласним центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та Запорізьким міським центром соціальних служб для сім'ї дітей та молоді.

Також, організація використовує різноманітні технології соціальної роботи з підлітками, які стикаються з булінгом.

Це може включати проведення тренінгів з психологічної підтримки, розвиток навичок самозахисту та взаємодопомоги, створення безпечного

простору для відкритого обговорення проблеми, а також сприяння утворенню дружніх та підтримуючих груп серед однолітків.

Крім того, організація співпрацює зі шкільними адміністраціями та вчителями для впровадження антибулінгових програм та політик у навчальному середовищі [10, с. 1].

- Благодійна організації м. Запоріжжя «Позитивні жінки» - об'єднання щоб жінки, які живуть з ВІЛ в Україні, могли вільно, без бар'єрів та обмежень, реалізовувати свої права та можливості, а також почувати себе захищеними від стигми, дискримінації та насильства.

Стратегічні напрямки діяльності: здоров'я, гендерна рівність, адвокація та просування прав, організаційний розвиток.

Також організація проводить тренінги та ініціативи, спрямовані на боротьбу з булінгом. Ці тренінги охоплюють такі теми, як визнання ознак булінгу, розвиток навичок міжособистісного спілкування та конфліктології, підтримка жертв булінгу та способи втручання в конфліктні ситуації.

Крім того, організація може створювати безпечні простори для відкритого обговорення проблеми та сприяти формуванню позитивних та підтримуючих спільнот. Такі заходи можуть значно підвищити освіченість та свідомість громадськості щодо проблеми булінгу та сприяти створенню безпечніших середовищ для всіх [41, с. 2].

У м. Запоріжжі соціальна робота, спрямована проти булінгу, реалізується через різноманітні ініціативи та програми.

Це включає в себе проведення навчальних заходів та тренінгів для учнів, батьків та педагогів з питань визнання, запобігання та реагування на булінг, створення безпечних просторів для обговорення проблеми, сприяння утворенню дружніх та підтримуючих груп, а також співпраця з місцевими школами, органами влади та громадськістю для впровадження антибулінгових політик та заходів. Також можуть бути залучені соціальні працівники для підтримки жертв булінгу та їхніх сімей, а також для виявлення та вирішення проблемних ситуацій у шкільному середовищі.

Методи та принципи соціальної роботи з булінгом у підлітковому віці можуть включати:

1. Психосоціальна підтримка: надання психологічної та емоційної підтримки жертвам булінгу та їхнім сім'ям.
2. Профілактика: проведення навчальних заходів та тренінгів для учнів, педагогів та батьків з метою попередження випадків булінгу.
3. Виявлення та оцінка: ретельне вивчення ситуацій булінгу для точного виявлення проблемних ситуацій та їхнього рівня серйозності.
4. Партнерство: співпраця з школами, органами влади та громадськістю для розробки та впровадження антибулінгових програм.
5. Соціальна інтеграція: сприяння утворенню дружних та підтримуючих груп серед однолітків, що сприяє підвищенню самооцінки та відчуття належності.
6. Захист прав: забезпечення дотримання прав жертв булінгу та надання їм необхідної підтримки у вирішенні конфліктів.

Принципи роботи з булінгом включають принципи гуманізму, справедливості, конфіденційності, безпеки та емпатії. Важливо, щоб соціальні працівники діяли ефективно, захищаючи права та добробут жертв булінгу, а також сприяли позитивним змінам у шкільному середовищі.

Висновки: як на рівні держави, так і на рівні області та міста існують громадські організації, одним із напрямків діяльності яких є питання протидії булінгу, в тому числі і в шкільному середовищі.

Серед основних напрямків профілактики насильства серед підлітків є необхідність розробок, апробацій і впровадження нових методів соціально-педагогічної та медико-психологічної роботи, створення єдиного освітньо-виховного простору, взаємодія сім'ї і школи. Важливою також є роль сім'ї як головного фактору розвитку і виховання особистості.

3.2 Рекомендації з оптимізації соціальної роботи з підлітками, що потерпають від булінгу.

Прояви деструктивної поведінки підлітків можуть стати джерелом підвищеної небезпеки як для них самих, так і для близького оточення, інших людей і суспільства в цілому. Ігнорування або несвоєчасне виявлення дорослими ознак деструктивної поведінки у підлітків часто призводить до заподіяння ними фізичної та/або психологічної шкоди собі (через суїцидальні вчинки та залежності – наркоманія, алкоголізм тощо) та іншим.

Профілактика – це комплекс заходів, спрямованих на попередження будь-якого негативного явища та/або усунення факторів ризику.

Профілактика деструктивної поведінки базується на з'ясуванні особливостей соціалізації підлітків і формування у них моральних якостей як у суб'єктів соціальних відносин. Інститутами соціалізації дітей є сім'я і школа, де закладаються моральні цінності, з яких в подальшому формується світогляд, морально-етичні орієнтири та загальна спрямованість поведінки.

Визначають первинну, вторинну і третинну профілактику.

- Первинна профілактика негативних явищ є універсальною для застосування в дитячому та підлітковому середовищі (для всіх, без винятку) і спрямована на формування усвідомлено активного та адаптивного способу життя, орієнтованого на зміцнення здоров'я та відповідальну поведінку.

- Вторинна профілактика передбачає раннє виявлення й коригування несприятливих індивідуальних і соціальних факторів, які з великою ймовірністю викликають деструктивну поведінку. Це робота з підлітками, які опинилися у зоні ризику, перебуваючи у складних життєвих обставинах, «агресивних» соціальних умовах, інших несприятливих ситуаціях. Тобто вторинна профілактика спрямована на виявлення груп підлітків з високим ризиком впливу на них негативних факторів або інших причин деструктивної поведінки для визначення методів роботи з ними.

- Третинна профілактика вирішує спеціальні завдання, наприклад попередження рецидивів (відновлення деструктивних проявів у поведінці) і

роботу зі шкідливими для підлітка та суспільства наслідками вже сформованої деструктивної поведінки.

Головна мета профілактики деструктивної поведінки підлітка – активізувати його внутрішній потенціал і позитивні якості, переключивши на них увагу і мотивуючи до соціальної законослухняної поведінки.

Принципи профілактики деструктивної поведінки підлітків у закладі загальної середньої освіти:

1. прийняття та врахування різноманітності кожної дитини з розумінням того, що кожна дитина унікальна;
2. застосування індивідуального підходу через здатність побачити, розпізнати, зрозуміти потреби кожної/го;
3. стимулювання учнів до самореалізації шляхом участі в різних видах діяльності.

Є два основні напрями профілактики деструктивної поведінки підлітків у роботі з підлітками, педагогами, батьками:

1. соціально-психологічний спрямований на психологічну роботу з підлітками і стосується корекції внутрішніх емоційних станів (агресії, сорому, гніву, тривоги тощо), вирішення проблемних питань життя у соціумі, зміну деструктивної поведінки підлітка на соціально прийнятну (забезпечує психолог та соціальний педагог школи);
2. соціально-педагогічний зосереджений на роботі з підлітком, його батьками або особами, які їх замінюють, з усіма педагогами закладу освіти і спрямований на запобігання булінгу, домашньому насильству, формування соціально прийнятних моделей поведінки у шкільному середовищі (забезпечує соціальний педагог та інші педагоги школи, в т. ч. класний керівник).

Підходи до здійснення профілактики деструктивної поведінки підлітків.

Дослідники та практики пропонують застосовувати три підходи до здійснення профілактики деструктивної поведінки підлітка відповідно до трьох провідних цілей:

1. усунення факторів ризику;

2. виявлення та розвиток особистісних ресурсів (сильних сторін) підлітка (наприклад, позитивні думки, дії, гарний зовнішній вигляд, охайність, працьовитість, навчальна успішність, вміння ввічливо спілкуватися з іншими, хобі та інші досягнення за інтере- сами тощо);

3. створення безпечного підтримуючого середовища в умовах закладу загальної середньої освіти.

Етапи роботи соціального педагога та/або психолога з підлітками при виявленні ознак деструктивної поведінки:

1. Діагностика. Обговорення з психологом/соціальним педагогом проведення діагностики підлітка для визначення його психофізичного, педагогічного, соціального, психологічного статусу; виявлення значущих для особистісного зростання показників, зокрема, мотивації досягнень, соціального інтересу (позитивна спрямованість підлітка стосовно інших), творчого потенціалу, складних станів (тривожність, агресія тощо) з метою отримання рекомендацій до зміни деструктивної поведінки.

2. Проектування дій. Налагодження довірливих стосунків із підлітком та організація спільного з ним пошуку причин виникнення проблеми. Обговорення можливих наслідків та шляхів її подолання. Погляд на ситуацію з усіх боків, розподіл функцій і відповідальності за вирішення проблеми (конфлікту, суперечності), спільне визначення найбільш оптимальних варіантів для цього.

3. Дії. Для забезпечення успіху соціальному педагогу і психологу важливо підтримати підлітка психологічно; забезпечувати його безпеку, захищати його інтереси і права перед однолітками, батьками, вчителями. Розподіл функцій між соціальним педагогом і психологом може бути таким: соціальний педагог виявлятиме соціальну ситуацію розвитку підлітка, соціальний статус, вивчатиме особливості його міжособистісних відносин, а психолог забезпечить розвиток нових соціальних навичок та компетентностей, емоційну підтримку, керуючись принципом безоцінного прийняття людини.

Дії педагога під час надання підліткові соціально-педагогічної підтримки (супроводу)

- Вибудувати конструктивну взаємодію з підлітком та його батьками (особами, які їх замінюють), іншими значущими для підлітками особами, думка яких для нього важлива.
- Виявити проблеми, особливості розвитку та потенціалу підлітка.
- Забезпечити постійну підтримку його/її позитивних змін.
- Організувати спеціалізовану комплексну допомогу в процесі індивідуального супроводу.
- Надати індивідуальну допомогу в розвитку соціальної компетентності через залучення до різноманітних заходів (навчальних, виховних, трудових, суспільно корисних, спортивних та ін.).
- Забезпечити підтримку групою ровесників (однокласників), що має позитивні цілі у відновленні соціально схваленої поведінки (застосовується лише за відсутності ризиків залучення інших дітей до деструктивної діяльності).
- Організувати взаємодію необхідних фахівців (психолога школи, спеціаліста служби у справах дітей, соціального працівника центру соціальних служб та ін.) з сім'єю підлітка щодо його супроводу; а також, за необхідності, і роботу з відновлення/коригування відносин дітей і батьків.

Рекомендації щодо особливості проведення бесід з підлітками. Як діяти?

- Основний акцент зробити на встановленні психологічного контакту.
- Проявити якомога повнішу обізнаність в обговорюваній темі; виявляти терпіння, наполегливість, доброзичливість для уникнення емоційного дискомфорту, недовіри чи агресії з боку підлітка.
- Підтримувати позитивні судження, вселяти віру у власні сили та можливості сприятливих життєвих перспектив.

- Пам'ятати про малоефективність заборон, спроможних змусити підлітка замкнутися, поводитися утаємничено і стати на захист групових «цінностей», що ще більше згуртує осіб з деструктивною поведінкою.

- Після встановлення контакту та виявлення підлітком довіри до педагога, слід пояснити згубність і безперспективність деструктивної поведінки, підкріплюючи це фактами, які добре відомі підліткові; допомогти підлітку зрозуміти ступінь ризику від деструктивної поведінки і невідвортної відповідальності за скоєне (зокрема у випадку вчинення булінгу або іншого правопорушення).

- Провести спільний з підлітками критичний аналіз негативного контенту (так званих «друзів і знайомих»), які ідеалізують протиправний спосіб життя.

Основні рекомендації педагогів батькам підлітків та особам, які їх заміняють:

- налагоджуйте довірливі відносини з підлітком;
- опановуйте Інтернет-технології, майте власний акаунт і станьте другом своїй дитині в соціальних мережах;
- щотижня аналізуйте вміст сторінок дитини, уважно читайте її публікації, вивчайте групи, до яких вона приєдналася;
- «познайомтеся» з її віртуальними друзями, звертайте увагу на фото й відео, що викликають інтерес дитини, зокрема ті, що збережені, поширені або вподобані;
- Пам'ятайте, що в зону ризику проявів деструктивної поведінки потрапляють підлітки, яким бракує батьківської уваги і підтримки, а також ті, чие перебування в мережі Інтернет не контролюється.

Важливі умови профілактики деструктивної поведінки підлітків у закладі загальної середньої освіти:

1. Дотримання ухваленого в закладі загальної середньої освіти порядку реагування (інформування) в разі виявлення надзвичайної ситуації з дітьми/підлітками, які мають ознаки деструктивної поведінки, а також

рекомендацій щодо організації профілактичної роботи з дітьми та батьками, виявлення учнів, схильних до деструктивної поведінки, проведення індивідуальної роботи з ними, а також з тими, сім'ї яких перебувають у складних життєвих обставинах чи інших ситуаціях вразливості.

2. Вироблення спільної позиції «батьки-педагоги». Зміни в поведінці, звичках, характері підлітків не можна не помітити, якщо спостерігати за їхньою поведінкою вдома і в школі. На батьківських зборах із залученням соціального педагога, психолога рекомендується ознайомлювати з особливостями психоемоційного стану підлітків у конкретний віковий період та можливими деструктивними проявами (в тому числі в Інтернет-просторі), а також способами убезпечення від них дітей. Проведення спільних заходів з батьками й учнями сприяє гармонізації відносин між ними.

3. Організація процедури врегулювання в разі виявлення фактів булінгу (цькування) передбачає залучення соціальним педагогом шкільної служби примирення (медіації) або використання медіаційних технологій для вирішення конфлікту, відновлення відносин, довіри, а також відшкодування матеріального, психоемоційного (морального) та іншого збитку, завданого жертві.

4. Залучення фахівців. У роботі із запобігання деструктивній поведінці педагогам допоможуть фахівці органів/установ системи профілактики бездоглядності та правопорушень неповнолітніх, представники відомств, що забезпечують виявлення негативного впливу на неповнолітніх в мережі Інтернет.

5. Інформування учнів про служби допомоги. У закладі загальної середньої освіти на інформаційному стенді та на офіційному веб-сайті має бути розміщено контактну інформацію уповноваженої особи закладу, організації та установ, служб підтримки постраждалих осіб, до яких слід звернутися у випадку домашнього насильства, жорстокого поводження з дітьми. В класних кімнатах та кабінетах мають бути оформлені куточки безпеки з актуальною інформацією для учнів та їхніх батьків (осіб, які їх замінюють) про роботу

Національної гарячої лінії для дітей та молоді (0 800 500 225 з мобільного або стаціонарного та 116 111 з мобільного), центрів соціальних служб, служб у справах дітей, які діють на місцевому рівні і до яких підлітки можуть звертатися з різних питань (перше кохання, відносини з батьками і вчителями, проблеми в спілкуванні з однолітками, образи і страхи, подолання залежності тощо).

6. Організація різнопланової профілактично-виховної роботи, в тому числі патріотичного і військово-патріотичного спрямування. Досвід показує ефективність залучення підлітків зони ризику та з проявами деструктивної поведінки до діяльності військово-патріотичних клубів, спортивних, молодіжних чи волонтерських організацій. Важливо сформувати у дітей внутрішнє переконання в тому, що поставлені перед ними цілі і завдання є власними, а мета відповідає їхнім інтересам, дати їм можливість відчутти себе значущими для суспільства.

7. Якісна профілактика деструктивної поведінки збільшить чисельність підлітків, орієнтованих на змістовні види організації діяльності та дозвілля (навчальна діяльність, діяльність за інтересами – співи, танці, спорт, творчість, туризм та інше; волонтерська діяльність), забезпечить формування системи цінностей, цілей і установок, здатність робити самостійний вибір, контролювати свою поведінку і життя, вирішувати звичайні щоденні і складні проблеми, об'єктивно оцінювати ситуації та можливості.

8. Проведення бесіди, відкритої розмови. Важливо опанувати правильними прийомами та техніками проведення бесід з учнями. Педагогам не варто одразу акцентувати увагу на проблемі і ставити прями запитання, оскільки це може викликати у них зворотну реакцію й не матиме виховного впливу. Важливо налагодити довірливі стосунки з підлітком, установити партнерський стиль спілкування, за якого педагог більше вислуховує, радить, наводить приклади, висловлює свої почуття, а не повчає і погрожує.

9. Створення безпечного освітнього середовища в закладі загальної середньої освіти є необхідною умовою для профілактики деструктивної поведінки підлітків.

10. Безпечне освітнє середовище – це стан, в якому наявні безпечні умови навчання та праці, комфортна міжособистісна взаємодія, що сприяє емоційному благополуччю учнів, педагогів і батьків; відсутні будь-які прояви насильства й є достатні ресурси для їх запобігання; дотримано усіх прав і норм фізичної, психологічної, інформаційної та соціальної безпеки усіх учасників навчально-виховного освітнього процесу.

Умови формування безпечного освітнього середовища:

- якість міжособистісних стосунків – позитивні фактори (довіра, доброзичливість, схвалення, толерантність); негативні фактори (агресивність, конфліктність, ворожість, маніпулятивність);
- захищеність в освітньому середовищі – відсутність насильства у всіх його видах, формах і проявах для всіх учасників освітнього простору;
- комфортність в освітньому середовищі – оцінка емоцій, почуттів та домінуючих переживань у процесі взаємодії дорослих і дітей;
- задоволеність освітнім середовищем – задоволення базових потреб дитини у: допомозі та підтримці; збереженні та підвищенні її самооцінки; пізнанні та діяльності; розвитку здібностей і можливостей [37, с. 11].

Рекомендації задля запобігання булінгу в освітньому середовищі для батьків та педагогів:

1. Використання відео та онлайн-ресурсів: Онлайн-ресурси, відео-посібники та веб-сайти можуть бути використані для навчання учнів, батьків та педагогів про булінг, його наслідки та способи запобігання.

2. Мобільні додатки: Розроблення мобільних додатків, які допомагають учням та педагогам відстежувати випадки булінгу, а також надають поради щодо управління конфліктами та отримання підтримки.

3. Соціальні мережі: Використання соціальних мереж для поширення інформації про булінг, створення спільнот і платформ для обговорення

проблеми, а також залучення широкої громадськості до підтримки боротьби з булінгом.

4. Онлайн-консультування та підтримка: Забезпечення можливості отримання консультацій та психологічної підтримки в онлайн-режимі для жертв булінгу та їхніх сімей.

5. Електронні системи звітності: Впровадження електронних систем звітності для виявлення, відстеження та аналізу випадків булінгу, що допомагає ефективно втручатися та запобігати подібним ситуаціям [15, с. 49].

Висновки. Серед конкретних напрямків профілактики насильства можна назвати необхідність постійного контролю за приміщеннями школи і пришкольній території: наявність відеокамер у коридорах, інших шкільних приміщеннях і пришкольніх територіях, регулярні рейди офіцерів безпеки або чергових по школі і пришкольній території, закриття пустих класів, інших приміщень і т. ін.

Дуже важливим вважаю впроваджувати у суспільстві політику нульової толерантності до будь-яких форм насильства. Також, вважаємо необхідним провести ряд заходів для посилення ефективності телефонів довіри для дітей (встановлення єдиного для всієї країни багатоканального номеру «телефону довіри» – анонімного і безкоштовного для всіх національних операторів, у тому числі операторів мобільного зв'язку; розроблення національного інтернет-сайту анонімної допомоги дітям, постраждалим від насильства, пов'язаного з «телефоном довіри» з метою створення єдиної служби допомоги дітям).

Вкрай необхідною є психологічна реабілітація дітей, що стали жертвами сучасних технологій – залежності від Інтернету, відеоігор, телебачення. Для цього необхідне створення професійних реабілітаційних центрів, підготовка спеціалістів-реабілітаторів, психологів, соціальних педагогів та соціальних працівників.

ВИСНОВКИ

Насильство – це особлива міждисциплінарна сфера дослідження, вивченням якої займаються фахівці з різних галузей науки – філософи, соціологи, психологи, юристи, педагоги та науковці з інших знань. Однак, попри те, що у науковому знанні накопичений цінний і значущий матеріал, що стало ґрунтовною джерельною і методологічною основою нашого дослідження, у сучасній соціології досі малодослідженою залишається проблема саме шкільного насильства щодо учнів.

Найбільш оптимальною теорією причин виникнення людської агресії і насильства нами вбачається теорія соціального навчання, яка особливо підкреслює роль навчання агресії і насильству шляхом спостереження і безпосереднього досвіду, але не заперечує присутність у цьому процесі біологічних факторів.

Згідно з завданнями, можна зробити наступні висновки. У ході дослідження технологій соціальної роботи з підлітками, що потерпають від булінгу в школі, було вивчено та проаналізовано історію дослідження проблеми висвітленої у дослідженні. Було уточнено зміст головних понять, а саме: «булінг», «агресія», «девіантна поведінка», «цькування», «підлітки».

Розмежовані поняття «агресія» і «насильство», виявлений їхній зв'язок з іншими суміжними категоріями («жорстокість», «пригнічення», «знуцання» та ін.). Основною відмінністю насильства від агресії є те, що насильство має місце у відносинах між соціальними суб'єктами, на відміну від агресії, яка притаманна не тільки людям, але й тваринам, оскільки насильство – це соціальне явище, тоді як агресія – біологічне. Насильство тлумачиться як соціальне явище, що полягає у незаконному свідомому застосуванні чи погрозі застосування сили, а також діянню психологічного спрямування одного соціального суб'єкта з метою примусу іншого соціального суб'єкта до певної

поведінки, маніпулювання свідомістю, панування волі одного соціального суб'єкта над волею іншого соціального суб'єкта, внаслідок чого мають місце негативні соціальні наслідки.

Були обґрунтовані основні принципи і методи дослідження, що використовуються у цій роботі. В роботі задіяно такі методи як аналіз, синтез, індукція, моделювання, гіпотетичний метод, системний метод, теоретичні загальнонаукові методи, а саме: узагальнення, абстрагування.

Виділені основні ознаки насильства, серед яких є те, що суб'єктом та об'єктом насильства можуть бути лише соціальні суб'єкти (індивід, соціальна група, суспільство); насильство є незаконним діянням; воно здійснюється проти волі людини (людей), у відношенні до якої (яких) направлене; є свідомою формою поведінки; здійснюється для досягнення волі суб'єкта насильства; призводить до негативних соціальних наслідків, які проявляються через його деструктивні функції.

Надано детальну характеристику основним видам шкільного насильства. Нами виділено такі види булінгу: фізичний, психологічний, шкільний кібербулінг (пригноблення за допомогою цифрових технологій: мобільних телефонів, Інтернету, інших електронних пристроїв).

Емпірично підтверджено, що з проблеми насильства молодь обізнана не в достатній мірі. Не тільки діти і підлітки, а й старші особи не завжди можуть правильно кваліфікувати насильницькі діяння, вони не сприймають постійні образи у школі, знущання, образливі плітки, ізоляцію учнів і т.ін. як насильство.

Підкреслено, що соціальні наслідки насильства виражаються через його деструктивні функції: негативний вплив на фізичний і психічний стан учасників насильства; деструкцію системи міжособистісних і міжгрупових відносин, які склалися між суб'єктами взаємодії; зниження ефективності групової й індивідуальної діяльності агентів насильницької взаємодії, стереотипизацію насильницької поведінки, закріплення насильницьких

способів розв'язання конфлікту в соціальному досвіді індивіда, соціальної групи і суспільства в цілому та ін.

Проаналізовано психологічні особливості підлітків які потерпають від булінгу, Розглянуто особливості технологій соціальної роботи з профілактики булінгу в освітньому середовищі.

У результаті детального аналізу проблеми шкільного насильства розроблено основні напрямки профілактики і подолання насильства. Серед основних напрямків профілактики насильства є необхідність розробок, апробацій і впровадження нових методів соціально-педагогічної та медико-психологічної роботи, створення єдиного освітньо-виховного простору, взаємодія сім'ї і школи. У суспільстві потрібно впроваджувати політику нульової толерантності до будь-яких форм насильства. Вважається необхідним провести ряд заходів для посилення ефективності телефонів довіри для дітей (встановлення єдиного для всієї країни багатоканального номеру «телефону довіри» – анонімного і безкоштовного для всіх національних операторів, у тому числі операторів мобільного зв'язку; розроблення національного інтернет-сайту анонімної допомоги дітям, постраждалим від насильства, пов'язаного з «телефоном довіри» з метою створення єдиної служби допомоги дітям). Необхідна психологічна реабілітація дітей, що стали жертвами сучасних технологій – залежності від Інтернету, відеоігор, телебачення. Для цього необхідне створення професійних реабілітаційних центрів, підготовка спеціалістів-реабілітаторів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Агресія. *Український психологічний хаб*. URL : <http://surl.li/rxdqx> (дата звернення: 05.02.2024)
2. Агресія. *Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. І. Шинкарука та ін. ; Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України*. Київ : Абрис, 2002. С. 11.
3. Банкова Ю. Булінг у школі: чому діти цькують дітей і що з цим робити. URL : <https://www.the-village.com.ua/village/children/children/263143-buling-u-shkoli-chomu-diti-tskuyut-ditey-i-scho-z-tsim-robiti> (дата звернення: 09.03.2024)
4. Барліт О.О., Галантюк Т.О. Антибулінгова політика закладу освіти в умовах воєнного стану. *Електронний інформаційно-методичний журнал «Позашкілля Запоріжжя»*. Запоріжжя, 2022. Випуск №15 (червень 2022 р.) URL : https://drive.google.com/file/d/1Oa17YjD5w2bjC9ojGzrs_rjzp1aadwj2/view (дата звернення: 07.04.2024)
5. Болюк З. А. Булінг або шкільне цькування: виклики та протидія. 2019. URL : <https://nmc.dsns.gov.ua/if/news/9> (дата звернення: 12.04.2024)
6. Булінг – важлива проблема для дітей в Україні. ЮНІСЕФ розпочинає кампанію проти булінгу. *Педагогічний портал: освітня преса*. URL: <https://is.gd/EOYzxN> (дата звернення: 23.02.2024)
7. Булінг: історія явища та історія досліджень. URL : <http://surl.li/sdhpl> (дата звернення: 12.02.2024)
8. Визначення поняття «підліток». URL : <https://v.gd/YnHvpF> (дата звернення: 05.04.2024)
9. В Україні пропонують карати штрафами за булінг у школах. *Острів знань*. URL : <https://v.gd/HJCoJr> (дата звернення: 15.04.2024)
10. Громадський простір. URL : <https://is.gd/eoBhv5> (дата звернення: 05.02.2024)

11. Гура С.П. Булінг попередити можна. *Електронний збірник наукових праць Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти*. Запоріжжя, 2022. Випуск №1 (48). URL : https://www.zoippo.zp.ua/pages/publications/el_gurnal/pages/vip49.html. (дата звернення: 01.02.2024)
12. Данагулян Л. Булінг: причини явища та його профілактика в школі. *OSBITA.UA*. URL : <https://osvita.ua/school/method/83083/> (дата звернення: 25.04.2024)
13. Девіантна поведінка. *Енциклопедія сучасної України*. URL : <https://esu.com.ua/article-23844> (дата звернення: 18.02.2024)
14. Дитина в ситуації шкільного насилля. Запобігання булінгу в шкільному середовищі. Кібербулінг. URL: <http://7.school-info.te.ua/blog/17-psihologija/159-ditina-v-situaciji-shkilnogo-nasillja-zapobigannja-bulingu-v-shkilnomu-seredovishchi-kiberbuling> (дата звернення: 05.04.2024)
15. Журавель, Т., Іванюк, І., Лехолетова, М. Профілактика деструктивної поведінки підлітків. Київ : Видавництво ФОП Буря О.Д., 2022. 144 с.
16. Іваній О. М. Соціальна та кримінально-правова характеристика боулінгу. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Вип. 3. Т. 2. Серія «Юридичні науки». С. 107 – 110.
17. Коваль Г. В. Сучасні підходи до визначення та класифікації булінгу в шкільних підліткових колективах. *Наукові праці Чорноморського державного університету ім. П. Могили*. Серія : Педагогіка. 2016. С. 27-33.
18. Ковальчук Л. Ю. Просвітницька робота з сім'ями, що потребують відновлення активної життєвої позиції. *Освітній портал Всеосвіта*. URL: <https://v.gd/dzFeLD> (дата звернення: 18.03.2024)
19. Кормило О. Явище булінгу в освітньому просторі. *Проблеми гуманітарних наук*. Серія «Психологія». 2015. Вип. 35. С. 174 – 187.
20. Максьом К. В. Індивідуальні особливості основних учасників булінгу підліткового віку в шкільному середовищі. *Актуальні проблеми*

психології. 2017. Випуск 23. URL:
<http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v12/i23/20.pdf> (дата звернення:
 25.04.2024)

21. Медяник В. В., Манько Н.О. Шкільний булінг як різновид соціальної агресії. URL : <https://naurok.com.ua/shkilniy-buling-yak-riznovid-socialno-agresi-prosvitnicka-programa-348761.html> (дата звернення: 25.04.2024)

22. Насильство в школі: Аналіз проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв'язанні. URL : <https://wcu-network.org.ua/public/upload/files/schulNAS111.pdf> (дата звернення: 25.04.2024)

23. Ожйова О. Шкільний булінг: поняття та основні форми. Харків: *Вчені записки Харківського гуманітарного університету*. Харків: Нар. укр. Акад, 2009. С. 158–163.

24. Ожйова О. М. Шкільне насильство: сутність, види, профілактика : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 ; М-во внутр. справ, Харків. нац. ун-т внутр. справ, [Харків. гуманіт. ун-т "Нар. укр. акад."]. Харків, 2012. 20 с.

25. Олійник О.В Булінг в освітньому середовищі: як розпізнати, як діяти, які наслідки, відповідальність та шляхи подолання. URL: <https://naurok.com.ua/buling-v-osvitnomu-seredovischi-237023.html> (дата звернення: 02.05.2024)

26. Організації, які займаються проблемами булінгу в Україні. *Сайт Міністерства освіти і науки України*. URL : <https://mon.gov.ua> (дата звернення: 11.04.2024)

27. Організація роботи з розв'язання проблеми насильства в школі. URL: https://wcu-network.org.ua/public/upload/files/1476948042_organizaciya_roboti_z_rozvyazannya_nasilstva_v_shkoli.pdf (дата звернення: 03.04.2024)

28. Петренко Б. Цькування вчителів в українських школах. *Главком*. URL : <https://v.gd/dj5DnB> (дата звернення: 20.04.2024)

29. Підлітки уразливих категорій: типологія і особливості виховання в

умовах закладів загальної середньої освіти. URL : <https://v.gd/THSMcu> (дата звернення: 09.02.2024)

30. Психологія розвитку особистості у підлітковому та ранньому юнацькому віці : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. К.В. Седих. Полтава : Астроя, 2018. 342 с.

31. Причини виникнення булінгу. URL: <https://is.gd/2XZ5cb> (дата звернення: 27.02.2024)

32. П'ять правил протидії кібербулінгу, з якими потрібно познайомити дітей. URL : <https://v.gd/YnHvpF> (дата звернення: 17.03.2024)

33. Сергієнко О.Ю. Взаємодія педагога з учнями підліткового віку та їх батьками. URL : <https://is.gd/ZRZmlt> (дата звернення: 12.04.2024)

34. Скорбун І., Флярковська О., Усатенко Г. Організація протидії та попередження булінгу (цькування) в закладі освіти. URL : <https://v.gd/p3I3hx> (дата звернення: 01.03.2024)

35. Сидорук І. Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Л. Українки*. 2015. № 1 (302) : Серія «Педагогічні науки». С. 169 – 173.

36. Сорочан Д.А.: Булінг: поняття, історія існування, характеристика *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Випуск 6. URL: <http://www.nvpprr.in.ua/vip/2019/6/4.pdf> (дата звернення: 21.03.2024)

37. Цюман Т. П., Бойчук Н. І. Кодекс безпечного освітнього середовища. URL: https://childfund.org.ua/Uploads/Files/books_pdf/KBOS_book.pdf (дата звернення: 25.03.2024)

38. Шкільний булінг в сучасному освітньому середовищі. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. Педагогічні науки: зб. наук. пр. Бердянськ : БДПУ, 2015. Вип.№1. С. 6-10.

39. Як розпізнати боулінг. *Stopbullying*. URL : <https://www.stopbullying.com.ua/> (дата звернення: 14.04.2024)

40. Meaning of «bully» in the Cambridge Dictionary. URL:

<https://dictionary.cambridge.org/bully> (дата звернення: 18.02.2024)

41. Positive women. URL : <https://pw.org.ua/> (дата звернення: 01.05.2024)

**Декларація
академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ**

Я, Савіч Анастасія Дмитрівна, студентка 4 курсу, форма навчання денна, факультет соціології та управління, спеціальність «соціальна робота», освітньо-професійна програма «соціальна робота», адреса електронної пошти: nastyasavich2003@gmail.com,

– підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Соціальна робота з підлітками, які потерпають від булінгу в школі» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлена;

– заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;

– згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

Дата _____ Підпис _____ ПІБ (студент) Савіч А.Д.

Дата _____ Підпис _____ ПІБ (науковий керівник) Приймак О.М.